

Департамент освіти і науки Луганської обласної державної адміністрації
Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ПРАКТИКА ВЗАЄМОДІЇ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ПРОСТОРИ

Методичний посібник

Лисичанськ
2021

УДК 373-056.2/.3(477)(072)

П69

*Друкується за рішенням ученої ради
Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 5 від 16.11.2021 року)*

*Рекомендовано Департаментом освіти і науки
Луганської обласної державної адміністрації*

Автори-укладачі:

О. В. Коган, завідувач обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;

О. А. Манукян, методист обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;

О. І. Мирошниченко, методист кафедри педагогіки та психології Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Рецензенти:

І. М. Орленко, завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», доктор філософії;

І. В. Калько, доцент кафедри педагогіки та психології Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук

П69

Практика взаємодії з батьками дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі : метод. посіб. / уклад. : О. В. Коган та ін. Лисичанськ : ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2021. 80 с.

ISBN 978-617-95187-5-1

У методичному посібнику містяться теоретичні та практичні напрацювання педагогів Луганської області. Розглядаються питання впливу родин на соціалізацію дитини з особливими освітніми потребами, роль батьків у функціонуванні команди психолого-педагогічного супроводу, надано рекомендації педагогам щодо налагодження ефективної співпраці з батьками дітей з особливими освітніми потребами для підвищення якості освітнього та корекційно-розвивального процесів, залучення батьків до взаємодії.

Посібник адресований фахівцям інклюзивно-ресурсних центрів і педагогам, які працюють в інклюзивному просторі, та всім зацікавленим особам.

УДК 373-056.2/.3(477)(072)

ISBN 978-617-95187-5-1

© Луганський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти, 2021
© ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2021

ЗМІСТ

Передмова.....	4
1. Роль сім'ї в становленні особистості та інтеграції в соціум дитини з особливими освітніми потребами	6
2. Ефективні стратегії налагодження партнерських стосунків з родинами. Сутність психолого-педагогічного супроводу на рівні закладу освіти.....	14
3. Методичні рекомендації щодо роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання...	25
4. Взаємодія батьків та вчителя-логопеда на шляху формування в дітей мовленнєвої компетентності	32
5. Форми роботи психолога з батьками дітей з особливими освітніми потребами	39
6. Співпраця вчителя і батьків – важливий аспект успішного освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами	42
7. Алгоритм роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі закладу загальної середньої освіти.....	47
8. Організація роботи батьківського клубу як форма ефективної взаємодії з батьками дітей з особливими освітніми потребами....	50
9. Психолого-педагогічний супровід батьків дітей з особливими освітніми потребами в умовах діяльності інклюзивно-ресурсного центру	58
10. Логопедичний тренінг як ефективна форма співпраці батьків та вчителя-логопеда для підвищення якості корекційного логопедичного впливу.....	68
11. Сценарій тренінгу для батьків «Крок до розуміння особливих освітніх потреб»	73

ПЕРЕДМОВА

Інклюзивний освітній процес не може розглядатися без активної участі в ньому батьків та налагодженої взаємодії всіх його учасників. Усе більше батьків усвідомлюють переваги інклюзивної освіти для своєї дитини. Це дозволяє батькам брати участь в ухваленні рішень, що впливають на освіту та розвиток дитини, краще розуміти особливі освітні потреби своєї дитини, сформулювати намічені для дитини цілі в навчанні.

Успішність включення дітей з особливими потребами в освітній процес у закладах дошкільної та загальної середньої освіти потребує вирішення низки завдань: реалізація інклюзивного навчання, налагодження ефективної взаємодії всіх учасників освітнього процесу (педагоги, діти, батьки), створення умов для формування довірливих відносин, сприятливого психологічного клімату в освітньому середовищі.

Практична реалізація освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами, упровадження інноваційних технологій навчання, новітніх прийомів і методів повною мірою залежить від педагога, його професійної компетентності та вміння налагоджувати зв'язки з асистентом учителя, іншими членами команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами та батьками. Сприйняття та оцінка дитиною з особливими освітніми потребами себе, становлення в особистості позитивного чи негативного образу «Я» значною мірою залежить від розуміння та прийняття її батьками, рівня врахування її потреб, схильностей, психологічних станів та переживань. Від батьківських установок щодо дітей залежить осмислення ними мотивів своєї діяльності й поведінки, формування цінностей та ідеалів, окреслення критеріїв оцінок і самооцінок, за якими діти аналізують та оцінюють себе й людей, що їх оточують. Саме тому для досягнення результату в освітньому процесі дітей з особливими освітніми потребами дуже важливо залучити до процесу батьків.

Посібник містить теоретичні засади впливу родини на виховання дитини з особливими освітніми потребами, психологічного стану та реакції батьків на труднощі, що виникають у процесі соціалізації дитини з особливостями психофізичного розвитку,

апробовані практичні матеріали: методичні рекомендації для педагогів, стратегії взаємодії батьків та вчителя логопеда у формуванні мовленнєвої компетентності, форми роботи практичного психолога з батьками, алгоритм налагодження співпраці вчителя, асистента вчителя та батьків, технології психолого-педагогічного супроводу батьків у межах діяльності інклюзивно-ресурсного центру, досвід організації роботи батьківського клубу тощо.

Запропонована система роботи з батьками дозволить збільшити ступінь участі батьків в освітньому процесі, розширити зони впливу на інститут сім'ї як один з найголовніших факторів сприятливої соціалізації дитини з особливими освітніми потребами без шкоди її психічному стану, допомогти батькам усвідомити власну значущість для своєї дитини та їхню роль в освітньому процесі.

Матеріали, які підготувала наша творча група, стануть у пригоді вчителям та асистентам учителів, практичним психологам, корекційним педагогам, соціальним педагогам, заступникам директорів з навчально-виховної роботи закладів загальної середньої та спеціальної освіти, вихователям і методистам закладів дошкільної освіти, консультантам інклюзивно-ресурсних центрів.

РОЛЬ СІМ'Ї В СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ ТА ІНТЕГРАЦІЇ В СОЦІУМ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Робота з батьками – одна з найважливіших ланок розвитку інклюзивної освіти. Цей напрям діяльності завжди був складним та трудомістким: батьки всі різні, у кожного своя уява стосовно того, як саме повинен бути побудований освітній процес їхньої дитини з урахуванням особливостей її розвитку та поведінки, а спеціаліст, який працює із цією категорією повинен підібрати такі потрібні для кожного слова чи то підтримки, чи то якогось напуття, переконати в доцільності використання тих чи інших методів, прийомів роботи та корекційного впливу.

Проблема роботи з дітьми та батьками, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, знаходиться в центрі уваги багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців: В. Андрущенко, М. Ярмаченка, Е. Андрєєвої, В. Бондаря, Т. Ілляшенко, А. Колупаєвої, Н. Сабат, Є. Ярської-Смирнової, О. Акімової, І. Іванової, Л. Борщевської та Л. Зібрової – та зумовлює необхідність її практичного спрямування [2].

Отже, розглянемо сім'ю з різних точок зору. Сім'я для когось – це тил. Хтось обов'язково згадає «осередок суспільства» зі шкільної програми. Діти, говорячи про сім'ю, частіше перераховують імена близьких родичів і навіть домашніх тварин. Сім'я – один з найбільш консервативних інститутів суспільства, але за останні півстоліття це поняття помітно змінилося.

Раніше всі ролі всередині сім'ї чітко розподілялися, але сьогодні дослідники говорять про те, що суспільство живе за новими сімейними укладами. Уже не завжди чоловік головує в родині, а жінка – берегиня вогнища. Змінюються ролі й у центрі осередку суспільства.

У таких науках, як психологія, соціологія, етнографія робилися багато спроб створити типологію сім'ї, але єдиної класифікації немає, отже, наведемо найбільш поширені в літературі види родин:

- Патріархальна сім'я – акцент зроблений на батьківських, виробничих функціях, на родинних відносинах.
- Дітоцентристська – діти стають у центрі сім'ї. Усі зусилля: і фізичні, і фінансові, і духовні – підпорядковані їм.

- Подружжя – відносини будуються на засадах рівноправності партнерів. Роль батьків іде на другий план.

Соціологи вважають, що трансформація сім'ї іде від патріархальних типів до більш сучасних. У кожному такому типі сім'ї змінюється як розподіл ролей, так і розподіл функцій. Зараз сім'я, крім традиційних функцій, а саме виховної та репродуктивної, стала виконувати функцію психологічного притулку – місця зняття напруги й створення емоційного комфорту. Шлюб усе більше розглядається як союз, заснований на емоційних зв'язках, а не тільки на господарсько-матеріальних відносинах.

Багато дослідників відзначають, що інститут шлюбу в Україні перебуває в кризі та йому потрібна підтримка. Скептики вважають, що шлюб як соціальний інститут застарів і змінити це неможливо. Сьогодні порушуються питання про втрачання сімейно-моральних традицій. Помітно змінилося ставлення батьків до дітей, ослаблена виховна функція. Дитина часто відчуває дефіцит емоційної підтримки, а сім'я не гарантує їй захищеності. Під впливом спілкування з власними дітьми, що мають особливості психофізичного розвитку та поведінки, ураховуючи різноманітні форми спілкування з ними, виконуючи спеціальні дії в піклуванні за дитиною, батьки мають значні зміни в психічних якостях, внутрішній світ помітно трансформується. Деякі сім'ї розлучаються у зв'язку з народженням особливої дитини, частіше не витримує напругу чоловік, очікування якого не справдились. Саме тому сім'ї, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, мають право отримувати підтримку.

Роботі з батьками дітей з особливими освітніми потребами не випадково приділяється чимала увага. Важливу роль у процесі соціалізації відіграють спілкування та взаємини, що вибудовуються між батьками й дітьми, і це найтісніші, найдовірливіші та близькі відносини, які тільки можуть бути в людському суспільстві. Взаємини позитивно впливають у період дитинства, коли дитина вчиться відрізнити добро і зло, відчувати щирість і відкритість намірів, коли вона найбільш довірлива й готова повною мірою занурюватися в усе нове. Взаємини характеризуються можливістю тривати все життя і, отже, здійснюють найбільш тривалий вплив. Для таких дітей, контакт яких через особливості психофізичного розвитку з навколишнім світом значно звуже-

ний, незмірно зростає роль сім'ї в становленні дитини як особистості, громадянина. Родині належать значні можливості вирішення певних питань: виховання дітей, включення їх у соціальні та трудові сфери, становлення дітей з порушеннями психофізичного розвитку як активних, рівноправних членів суспільства. Процес реалізації підтримки є тривалим і вимагає обов'язкової систематичної, комплексної участі всіх спеціалістів, що спостерігають дитину (педіатр, психолог, дефектолог, профільний лікар та ін.).

Соціалізація являє собою процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості й поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством [7]. Ще Зигмунд Фрейд, видатний австрійський психолог, засновник психоаналізу, визначив імітацію, ідентифікацію, почуття сорому й провини як основні психологічні механізми соціалізації. Під імітацією мається на увазі усвідомлене намагання особи копіювати певну модель поведінки. Прикладом для наслідування можуть виступати батьки, родичі, друзі, оточення тощо. Ідентифікація – це засіб усвідомлення наявності спільних якостей, рис, зовнішніх ознак, особливостей поведінки, традицій. Через ідентифікацію діти з особливими освітніми потребами переймають поведінку батьків, родичів, друзів, сусідів, випадкових членів соціуму, беручи за основу їхні цінності, норми, емоційні стани, способи реагування на життєві ситуації, зразки поведінки приймаючи їх як свої власні, тобто це внутрішнє освоєння цінностей людьми й процес соціального навчання. Сором зазвичай асоціюється в людей з відчуттям викриття і ганьби. Це почуття цілеспрямоване на сприйняття вчинків індивіда людьми, які живуть поряд. Почуття провини своєю чергою пов'язане з внутрішніми переживаннями, із самооцінкою людиною своєї поведінки, емоційних проявів та вчинків.

Імітація та ідентифікація розглядаються як позитивні механізмами, оскільки вони спрямовані на опанування певним типом поведінки. Сором і провини виступають у ролі негативних механізмів, тому що вони пригнічують, пригальмовують чи забороняють деякі вільні прояви поведінки.

Для успішної соціалізації, за Д. Смелзером, необхідна дія трьох фактів: сподівання, зміна поведінки й прагнення відповідати цим

сподіванням. Процес формування, на його думку, відбувається на трьох різних стадіях:

- стадії наслідування і копіювання дітьми поведінки дорослих;
- ігрової стадії, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролі;
- стадії групових ігор, на якій діти вчаться розуміти, що від них чекає група людей [7].

Французький психолог Ж. Піаже, дотримуючись ідеї наявності різних стадій у розвитку індивіда, підкреслює, що розвиток пізнавальних структур особистості та їх наступна перебудова залежить від досвіду й соціальної взаємодії.

У процесі соціалізації входження дитини з особливими освітніми потребами в соціум не може бути реалізованим без участі сім'ї. Вона є природним середовищем для розвитку особистості, дитина бере приклад зі своїх батьків. Успішність соціалізації значною мірою залежить від адекватного реагування родини на особливості розвитку дитини.

Сім'я виступає найважливішим інститутом соціалізації дитини, і від виховного потенціалу, рівня життєвої позиції, адаптивних можливостей родини, стилів спілкування, налагодження взаємодії в сім'ї, майнового стану, відсутності одного з батьків залежить процес соціалізації – її успішність, виникнення труднощів та перешкод.

Авторитарна – сім'я, заснована на жорсткому й безумовному авторитеті батьків. В основі – жорстокий авторитаризм, який заважає налагодити довірливі відносини батьків з власною дитиною.

Неблагополучна сім'я – сім'я з низьким соціальним статусом, у якій батьки не справляються з покладеними на них функціями: це може бути як одна із сфер, так одночасно декілька. Процес виховання протікає з великими труднощами, а робота з батьками може бути мало результативною або взагалі відсутньою через небажання батьків визнавати власні помилки, іти на контакт з педагогами. У такій родині дитина весь час стресує, відчуває дискомфорт, зневагу, нерідко підпадає під насилля з боку дорослих.

Неповна сім'я – сім'я, у якій тільки один з батьків проживає спільно з дітьми, утримує та виховує їх. У такій родині частіше зустрічається послаблення уваги до дитини.

Багатодітна сім'я – сім'я, у якій подружжя виховує трьох та більше дітей. Така родина підлягає великому фізичному та емоційному навантаженню, тому є імовірність того, що буде брак часу для дитини з особливими світніми потребами, особливо коли з дітьми займається одна мама. Досить часто батьки втрачають почуття справедливості стосовно дітей, проявляють різний рівень турботи, приязні та уваги. Ображена дитина в більшості випадків гостро відчуває нестачу батьківської любові тепла й уваги, і реакція на це може бути найнесподіванішою: від психологічного стану дитини, що супроводжується тривожністю, почуттям недосконалості та невпевненості в собі, до станів підвищеної агресивності, проявів неадекватної реакції на життєві ситуації. Найстаршим дітям у багатодітній родині притаманна беззаперечність у судженнях та переконаннях, прагнення до лідерства, керівництво навіть у тих випадках, коли в цьому немає потреби. Усе це своєю чергою утруднює процес соціалізації дітей.

Швейцарський психіатр Елізабет Кюблер-Росс, яка досліджувала стадії горювання, детально описала п'ять емоційних станів людей, які дізнаються про страшний діагноз свій чи близьких, який ставиться на все життя, або коли людина дізнається про втрату, проживає горе, глибокий стрес:

1. Заперечення: «Ні, це не може бути правдою». Зазвичай ця стадія супроводжується прогалинами в пам'яті та неадекватною реакцією на будь-які події.
2. Гнів: «Чому саме я? За що?». Гнів може бути спрямованим на медичних працівників, які розповіли про порушення в розвитку дитини, педагогів, які акцентували увагу на особливостях поведінки чи невідповідність розвитку дитини віковим нормам, батьків нормотипових дітей, які звернули увагу на особливоті розвитку чи зробили зауваження щодо поведінки.
3. Торг: «Повинен бути спосіб урятуватися або хоча б поліпшити моє становище». Це спроба відкласти неминуче. На цій стадії батьки дають обіцянки або укладають якісь угоди, щоб отримати можливість ще трохи пожити за старими правилами, здійснювати дії в тому руслі, у якому вони звикли.

4. Депресія: «Виходу немає, усе байдуже». Той факт, що дитина не досконала, відрізняється від інших, відстає в розвитку, зачіпає батьків і кидає виклик їхній системі цінностей. Це почуття разом з увяленнями про дитину, які були до того, можуть призвести до неможливості прийняти дитину як цінність, як особистість. У такий період, коли стільки різних почуттів переполюють серце батьків, складно виміряти, наскільки те чи інше почуття вносить зміни в їхній емоційний стан, порушує спокій, душевну рівновагу. І тільки згодом батьки починають усвідомлювати свою відповідальність, проте відчують себе некомпетентними, безпорадними в питаннях догляду, розвитку, виховання та навчання дитини, звертаються до спеціалістів.
5. Ухвалення: «Ну що ж, треба якось жити із цим». На цій стадії батьки не просто вчать жити в нових умовах, а й знаходять сили надихати інших, хто опинився в схожій важкій ситуації, надихають саме власним прикладом.

Кюблер-Росс уважала, що всі п'ять стадій є захисними механізмами, які спрацьовують у важких життєвих ситуаціях.

Розвиток інклюзивної освіти ґрунтується на розвитку всіх галузей, які мають причетність до інклюзії, тому сучасне трактування етапів стресу, який переживають батьки дітей з особливостями психофізичного розвитку, переглянуто та доповнено, отже, розглянемо їх.

1. Розгубленість, страх – почуття страху, тривоги, безпорадності, переживання за майбутнє дитини. Проживаючи цю стадію, батьки потребують допомоги у формуванні умов для встановлення соціально-емоційних зв'язків з дитиною з особливими освітніми потребами.
2. Стан шоку: батьки заперечують, не погоджуються з поставленим діагнозом, визначення в дитини наявності особливих освітніх потреб, не приймають рекомендації, що прописані у висновку про комплексне психолого-педагогічне оцінювання. Така форма реагування негативно впливає на процес освіти.
3. Депресія: родина усвідомлює, що це незворотне, вони приймають діагноз дитини та починають адекватно оцінювати ситуацію.

4. Психічна адаптація: абсолютно приймають особливі освітні потреби дитини.
5. Умотивовані батьки шукають допомоги для дитини та будують плани на майбутнє.

Важливо зазначити, що не всі сім'ї досягають двох останніх рівнів.

Виховуючи дитину з особливостями психофізичного розвитку, батьки часто зневірюються, опускають руки, нерационально витрачають енергію та емоційно виснажуються. Є шість стратегій, що сприяють формуванню в батьків дитини з особливими освітніми потребами стійкості та можуть наповнити енергією та певним ресурсом.

1. Віра. Віра в будь-що.
2. Можливість поділитися почуттями, емоціями, потребами. Будь-який формат, коли батьки дітей з особливими освітніми потребами можуть зібратися і просто проговорити те, що їх турбує, що для них є важливим. Бути почутими, розділити той біль разом. Це їм дає полегшення і підсилює стійкість.
3. Соціальні ролі. Є такий вираз, що, допомагаючи іншим, ми допомагаємо собі. Робити добро треба від усього серця, тоді ці справи будуть приносити всім радість та поповнювати ресурс. У громаді, коли батьки відчувають, що вони та їхні діти є частиною спільноти, належать до неї, відчуваються рівними членами суспільства, відчувають підтримку, це також дає їм сили й ресурси.
4. Креативність та уява. Порекомендуйте батькам зайнятися художньою творчістю. У процесі малювання людина може уявляти, що світ може бути іншим, через уяву та фантазію трансформувати та привнести щось інше, більш позитивне. Написання казок, малювання, творчість – усе це може наповнювати «посудина» батьківської ресурсності. Віктор Франкл, австрійський психолог, який пережив концтабір, розповідав про те, що йому допомогло вижити. Він постійно візуалізував, як він вийде та що буде робити. Він написав книжку про свій досвід, своє життя в концтаборі. Ця уява іншої реальності також допомагає бути стійким.

5. Когнітивність і роздуми. Це коли є проблема й сам факт, що ми можемо зосереджуватися і розмірковувати, як її вирішити, розробляти стратегічний план. У цей момент людина відчуває, що не просто сидить, а щось робить, і це теж допомагає в складній життєвій ситуації. Роздуми з приводу, як я можу це вирішити, дають стійкість і ресурс.
6. Усе, що пов'язано з тілом людини, ментальним здоров'ям: медитація, спорт, якась рухливість, прогулянка по лісу, все, що дає сили тілу й натхнення розуму. Якщо «посудина» наповнена наполовину, то батьки в змозі відновити себе самі (зайнятися творчістю, поспілкуватись із кимось, зробити медитацію, а можливо, це буде комбінація цих стратегій) так виявиться, що батьки мають сили самі себе відновити. Якщо ж батьки не відслідковують свій стан і їхня «посудина» спустошена, тоді їм треба шукати підтримку в людей там, де допомогти може людина, яка має цей «посудину» повну. Важливо, що не може допомогти людина, яка так само спустошена. Дві людини з порожніми «посудинами» енергій не в стані допомогти один одному. Треба вчити батьків постійно звірятися із собою і пам'ятати, що, якщо вони доходять до того стану, коли сили з різних причин їх поступово покидають, треба зупинитися і, поки є ще сили всередині, наповнюватись, а лише потім іти далі. Не треба доводити себе до того стану, коли ти повністю спустошений і вже не можеш допомогти сам собі.

ЕФЕКТИВНІ СТРАТЕГІІ НАЛАГОДЖЕННЯ ПАРТНЕРСЬКИХ СТОСУНКІВ З РОДИНАМИ. СУТНІСТЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ НА РІВНІ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Одним з найважливіших складників освітнього процесу в інклюзивному освітньому середовищі є організація роботи з батьками здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. Досвід роботи педагогів, практичних психологів доводить, що без тісного та систематичного зв'язку з родиною неможливо досягти успішного результату.

У закладі освіти, який розвиває інклюзивне освітнє середовище, батьки беруть активну участь в освітньому процесі, знають, за якими критеріями оцінюють досягнення їхньої дитини, відповідно на батьків покладені й певні зобов'язання, вони є постійними членами команди супроводу, залучаються до складання індивідуальної програми розвитку. Ураховуючи вищезазначене, вибудовуючи модель взаємодії та продуктивної співпраці з батьками, треба чітко розуміти, який внесок в освітній процес дитини зможуть здійснити батьки: надати інформацію про дитину (стиль, спосіб навчання, успіхи, труднощі у виконанні домашніх завдань), створити умови для навчання, виховання і розвитку дитини.

Чинниками, що перешкоджають результативності освітнього процесу дитини з особливими освітніми потребами, можуть виступати особистісні тригери батьків, які в психотравмувальній ситуації заважають установленню якісного контакту з дитиною. До подібних настанов можуть бути віднесені:

1. Неприйняття особистості дитини з особливими освітніми потребами.
2. Неконструктивні форми взаємовідносин з дитиною з порушенням психофізичного розвитку.
3. Страх відповідальності.
4. Відмова від розуміння наявності проблем у розвитку дитини, їх часткове або повне заперечення.
5. Гіперболізація проблем дитини з особливостями псих-фізичного розвитку.

6. Віра в диво.
7. Розгляд народження дитини з порушенням психофізичного розвитку як покарання за що-небудь.
8. Розлад взаємовідносин у сім'ї після народження дитини з порушенням розвитку, особливостями поведінки.

Мета психолого-педагогічного супроводу батьків дітей з особливими освітніми потребами – створення сприятливого психологічного клімату для взаємодії батьків із членами команди супроводу, підвищення педагогічної компетенції батьків, надання консультацій, розширення знань батьків щодо специфіки розвитку дітей з особливостями психофізичного розвитку, своєрідність протікання процесів адаптації та інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в соціумі. Для успішної реалізації зазначеної мети на рівні закладу дошкільної, загальної середньої та спеціальної освіти педагогам та фахівцям необхідно реалізувати виконання таких завдань. По-перше, ознайомити батьків з ефективними способами, прийомами, стратегіями взаємодії з дитиною, урахувавши особливості розвитку, поведінки, наявних компетентностей та потенційних можливостей дитини. По-друге, сприяти розширенню знань батьків щодо особливостей розвитку, навчання і виховання дітей, шляхів подолання вікових криз, особливостей спілкування з дитиною на різних вікових етапах. По-третє, спрямувати зусилля на формування в батьків адекватної самооцінки та реакції на емоційно нестабільну поведінку дитини під час протікання вікових криз, або загострення конфліктів з дитиною, чи у зв'язку із психофізичними порушеннями, які можуть провокувати соціально неприйнятну поведінку. Виконання окреслених завдань допоможе батькам почуватися вдома й у закладі освіти зручніше та впевненіше та приймати власну дитину з особливими освітніми потребами як особистість. Прийняття в такому контексті розглядається як визнання права дитини на притаманну лише їй індивідуальність, особливість перебігу розвитку, формування особистісних якостей, несхожість на інших, зокрема несхожість на батьків. Приймати дитину – означає погоджуватися та сприймати існування саме цієї людини, визнавати її неповторність із усіма властивими їй рисами та якостями. Особливої уваги потребує аспект оцінок, які постійно висловлюють батьки в спілкуванні з власними дітьми. На жаль, не

всі батьки розуміють, що дитячий мозок буквально запрограмований на те, щоб ловити кожне сказане ними слово й сприймати його як керівництво до дії або, висловлюючись професійною мовою психологів, директиву. Якщо не фіксуються, здавалося б, свідомістю (дитина не звернула уваги, не зреагувала, забула), директиви йдуть у сферу несвідомого, поволі формуючи особистість і визначаючи життєвий сценарій. Необхідно запланувати роботу, яка буде сприяти категоричній відмові батьків від негативних оцінок особистості дитини й притаманних їй якостей та рис характеру. Прийняття та щира любов допоможе членам родини відмовитися від постійного зосередження на слабкостях, помилках, порушеннях, недоліках і недосконалостях, сприятиме спрямуванню виховних зусиль на підкріплення всіх позитивних якостей особистості, сильних сторін та потенційних можливостей дитини з особливостями психофізичного розвитку, на підтримку душевного спокою, до боротьби з негативними проявами, адже несприятливі особистісні якості можуть формуватися в дітей при недоліку розуміння та любові, коли спостерігається деякий емоційний дефіцит, коли дитина позбавлена стійкого підґрунтя постійної батьківської прихильності та піклування. Водночас не завжди явна, видима турбота батьків, ініціатива щодо відвідування дитиною численних занять, залучення до творчої діяльності сприяють досягненню цієї самої головної виховної мети. Глибокий, постійний психологічний контакт з дитиною – це універсальна вимога до виховання дитини з особливими освітніми потребами, яка однаково може бути рекомендована всім батькам, адже порозуміння має велике значення у вихованні кожної дитини в будь-якому віці. Саме плідна взаємодія з батьками дає можливість дітям у повному обсязі відчутти й усвідомити батьківську доброзичливість, любов, приязнь і турботу.

Важливо, щоб сім'я відчувала увагу й підтримку з боку педагогів, психолога, зацікавленість у розвитку дитини, готовність їм допомагати, не залишати батьків сам на сам з проблемами взаємодії з дитиною.

Робота з батьками полягає в:

- встановленні контакту та створенні довірливих відносин;
- залученні батьків дітей з особливими освітніми потребами до колективу інших батьків;

- взаємодії та обмін досвідом та інформацією з батьками стосовно навчання, виховання та розвитку дітей;
- залученні батьків до участі в розробленні індивідуальної програми розвитку, індивідуальних навчальних планів, в освітній процес загалом, зокрема в позакласні заходи;
- налагодженні співпраці з членами психолого-педагогічного супроводу;
- розробленні з іншими спеціалістами загальних рекомендацій стосовно особливостей розвитку дитини, перебігу корекційного та освітнього процесу.

Проблеми, які хвилюють батьків, можуть включати питання навчання і виховання дітей, відповідність розвитку віковим нормам, формування в них суспільно прийнятних правил поведінки, а також багато особистісних проблем, які турбують батьків дитини з особливими освітніми потребами. У зв'язку із цим педагогічним працівникам закладів освіти треба бути готовими до запитань, у разі необхідності надати допомогу, заспокоїти чи, навпаки, сприяти включенню батьків в освітній чи корекційно-розвивальний процес.

Форми організації психолого-педагогічної допомоги сім'ї на рівні закладу освіти.

1. Індивідуальні форми роботи.

- Бесіди й консультації спеціалістів. Це практична допомога батькам дітей з особливими освітніми потребами, суть якої полягає в пошуку рішень проблемних ситуацій психологічного, педагогічного, медичного та іншого характеру. Консультування розглядається як допомога батькам у налагодженні конструктивних відносин зі своєю дитиною, а також як процес інформування батьків про нормативно-правові аспекти майбутнього сім'ї, витягування їх з «вакууму», прогнозування можливостей розвитку й навчання дитини. Формування в батьків позиції, що контакт з дитиною, як вищий прояв любові до неї, варто вибудовувати, ґрунтуючись на постійному, безперервному бажанні пізнавати своєрідність її індивідуальності та унікальності. Основне завдання батьків – сформувати в дитини почуття впевненості в тому, що її люблять і про неї піклуються.

Ніколи, ні за яких умов у дитини не повинні виникати сумніви в батьківській любові. Задля вселяння дитині відчуття батьківської любові необхідно виконувати ще одне надзвичайно важливе правило – приймати дитину.

- сімейне консультування (психотерапія): спеціаліст надає підтримку в подоланні емоційних порушень у сім'ї, що виникає з появою особливої дитини. Під час занять застосовуються такі методи, як психодрама, гештальттерапія, трансактний аналіз. За допомогою цього інструментарію є можливим формування психологічного й фізичного здоров'я, адаптації в суспільстві, прийняття себе, ефективної життєдіяльності;
- індивідуальні заняття з дитиною в присутності матері чи батька: підбираються ефективні методи педагогічного впливу на перебіг психічного розвитку самої дитини й результативні способи навчання батьків корекційно-розвивальних технологій.

Батьківські години. Проводить учитель, асистент учителя, практичний психолог, логопед, дефектолог раз на тиждень, у зручний для батьків та фахівців час. Реалізується інформування батьків у процесі освітньої роботи з дитиною.

Переписка, або «Служба довіри». Роботу служби організують адміністрація і практичний психолог: працюють з персональними й анонімними зверненнями та побажаннями батьків.

2. Групові форми взаємодії.

Загальні батьківські збори:

- інформування та обговорення з батьками завдання і змісту корекційно-освітньої роботи;
- рішення організаційних питань;
- бесіди з батьками щодо питань взаємодії з іншими організаціями, зокрема й соціальними службами.

Групові батьківські збори:

- обговорення завдань, змісту й форм роботи з дітьми як в освітньому середовищі, так і в сім'ї;
- рішення поточних організаційних питань.

Зазначені форми роботи допомагають значно підвищити ефективність налагодження довірливих стосунків з батьками, що

сприяє підсиленню їхньої мотивації в розвитку дитини. У роботі з батьками важливо проявляти свою педагогічну професійність та забезпечити умови для соціально-педагогічної підтримки сімей, що виховують дітей з особливими освітніми потребами. За допомогою наведених прийомів і методів ви зможете підтримати батьків, надаючи їм інструменти для спілкування та допомоги своїй дитини з особливими освітніми потребами. Батьки часто прив'язані до дитини, часом не можуть повноцінно працювати, перед ними постає купа питань: візити до лікаря, відвідування реабілітаційних занять, консультації телефоном, очікування результатів аналізів, пошук інформації та прогнозів розвитку. Це виснажливий і безкінечний неспокій, який, імовірно, ніколи не закінчується, тому порекомендуйте батькам:

– **приймайть допомогу від друзів і родичів**, тому що в напруженому графіку мама чи тато або особи, що їх замінюють, емоційно виснажуються. Звичайно, важко дозволити рідним зробити щось замість вас, але вони точно не зможуть виконати все так, як зазвичай робите ви, або ви взагалі не звикли говорити іншим, що втомилися і виснажені. Узагалі від батьків очікують успішного виконання кількох завдань одночасно «за замовчуванням». До того ж не завжди згадують про реальні потреби дітей, не говорячи вже про власні. Повідомте батькам, якщо вони почувуються втомленими й роздратованими, що потребують допомоги, вони обов'язково мають можливість попросити про допомогу. Скажіть батькам, що звертатися до інших – це прояв не слабкості, а сміливості. Час від часу «підзаряджаючи» себе, вони зможуть почувати себе кращим – батьком / матір'ю, партнером і людиною загалом.

– **бути щирими в тому, чого потребують**. Ознайомте батьків з тим, що, повідомляючи іншим, наскільки їм важко, вони дозволяють тим, хто поряд, краще зрозуміти їхню ситуацію. Коли вони говорять друзям: «Мені так важко самій їздити з дитиною в лікарню», – вони дають їм шанс сказати: «Ходімо разом». Коли дружина ділиться із чоловіком тим, що іноді просто не встигає приготувати вечерю, можливо, замовити продукти чи їжу з доставкою в цей вечір буде найкращим рішенням.

– **створити перелік потреб**. Поясніть батькам, що необхід-

но створювати перелік потреб, для корисного розподілу часу. Зазвичай є поруч люди, які хотіли б допомогти, але не знають, як саме. Закликайте батьків планувати своє навантаження та створювати список дій, які можна потім обговорити з найближчими людьми, готовими допомогти. Можливо, сусідка може привести меншу дитину зі школи разом зі своєю? А старша дитина або інші родичі могли б зробити те, що вони готові: приготувати вечерю, бодай з напівфабрикатів, які завчасно куплені або заготовані, або пограти з дитиною і дати в такий спосіб батькам пів години перепочинку. Щира подяка може бути важливіша за винагороду. Ознайомте з можливостями використання сучасних цифрових технологій, це зекономить час і полегшить спілкування, запропонуйте створювати пости для близьких та друзів з проханнями про допомогу заздалегідь, щоб збільшити їхні можливості підлаштувати власний графік і допомогти, коли буде потрібно;

– **залучати інших членів родини або близьких до догляду за дитиною.** Поясніть батькам, що делегування своїх обов'язків по догляду за дитиною на когось з рідних не тільки корисно їм самим, але й дитині, яка буде виходити із зони комфорту, тим самим приймаючи зміни, яких не уникнути в дорослому житті. Коли залишають дитину з фахівцем або іншим членом родини, це не означає, що вони погані мама чи тато;

– **розглянути можливості залучити помічника.** Запропонуйте батькам запросити няню, бодай на кілька годин на тиждень, за їхніх можливостей, або дізнатись про можливості реабілітаційних центрів з денним перебуванням дитини на їхній території;

– **шукати друзів та однодумців.** Наведіть приклади батькам взаєморозуміння та взаємодопомоги один одному батьків дітей з особливими освітніми потребами. Одна з основних потреб батьків, які доглядають за дітьми з особливими освітніми потребами, це підтримання зв'язку з близькими та друзями. Це складно, особливо, якщо дитина потребує батьківської присутності поряд. Можливо, друзі відвідають, заварять ароматний чай та поспілкуються. Наголосіть, що батькам потрібно спробувати звільнити час, щоб побути разом з іншими людьми. Це надасть їм сил та наснаги ефективно вирішувати нагальні питання та бачити сенс у буденних справах. Завжди є люди навколо, які дійсно бажають і можуть допомогти.

Для успішного інклюзивного навчання батьки мають стати частиною шкільної команди. Водночас налагодити з ними співпрацю – часом складне завдання. Дефектологиня із США Крістін Рів розробила практичні поради, які стануть у пригоді для налагодження співпраці з батьками, допоможуть зробити з них справді партнерів.

1. Надавайте чітку інформацію, що відбувається в класі.

Зрозуміло, що тут ідеться не про дії інших дітей чи вчителя: ми всі пам'ятаємо про конфіденційність і професійну етику, однак візьміть собі за правило регулярно надавати батькам інформацію про те, що їхня дитина зробила, що в неї / нього вдалось, а над чим ще треба попрацювати. Що саме зараз вивчають діти всього класу. Ця інформація допоможе батькам зрозуміти, над чим потрібно працювати вдома і як допомогти дитині стати більш успішною в класі.

2. Передавайте батькам приклади для домашньої роботи.

За правилами НУШ, не варто навантажувати дітей домашнім завданням, однак коли йдеться про дитину з ООП, пріоритетом має бути успішність дитини в колективі (для цього шкільний матеріал потрібно повторно опрацювати вдома, можливо, навіть «проходити» наперед – залежно від труднощів, з якими стикається дитина під час навчального процесу) та розуміння того, що школа – це середовище для узагальнення, більшості навичок батьки мають навчити дітей удома.

3. Говоріть батькам про успіхи: їхня мотивація – це рушійна сила всього процесу.

Коли ми найчастіше контактуємо з батьками? Коли щось трапляється. Будь-яка людина (і дитина зокрема) буде вмотивована до роботи, якщо її хвалити.

У цьому випадку успіхи дитини – це успіхи батьків, тому, попри вашу зайнятість, знайдіть час зробити два-три фото успішно виконаного завдання чи надішліть мамі коротке повідомлення про досягнення на уроці математики. Вам потрібно, щоб батьки були у вашій команді, а найкращий спосіб цього досягнути – розділити з ними успіх.

4. Повідомляйте погані новини особисто.

Наприклад, в учня був поганий день – найгірший з тих,

що ви пам'ятаєте. Знайдіть час поговорити з батьками після уроків. У крайньому разі – зателефонуйте. Потрібно детально описати все, що відбувалось за день. Також варто зазначити, що ви (учитель / асистент учителя) плануєте робити далі для подолання труднощів, які виникли в дитини.

Батьки знають, що «погані» дні можливі, у них удома вони теж трапляються. Питання в тому, що ми можемо із цим зробити? Розмова про «поганий» день сама по собі не вирішить проблему. Батькам буде набагато спокійніше, якщо ви озвучите, що саме ви будете робити в майбутньому.

5. Зберігайте копії інформації, яку ви надсилаєте особисто.

Записки для батьків та форми зворотного зв'язку – це документи, які допомагають установити, що й коли ви повідомляли батькам. Часто це джерело матеріалу про те, ЯКІ події та КОЛИ відбувались протягом дня. Якщо ви не зберігаєте копії, ви не зможете відповісти на запитання, що й коли ви говорили батькам, але ці дані можуть вам знадобитись.

6. Не дозволяйте, щоб з батьками спілкувався тільки асистент дитини.

Хоча ця посада ще не повністю прописана в українському законодавстві, усе більше родин користуються послугами приватно найманих фахівців, які супроводжують дитину з особливими освітніми потребами в школі – індивідуально. Такі люди називаються асистентами дитини й мають чітке завдання – супроводжувати й допомагати тільки дитині, з якою вони працюють.

Якщо такий фахівець працює у вашому класі, вам пощастило, тому що дитина може отримувати індивідуальний супровід тоді, коли їй це потрібно, однак є ризик однобічного бачення ситуації в класі, тому, якщо ви вчитель або асистент учителя, знайдіть час і поспілкуйтесь із батьками особисто. Це потрібно для того, щоб вони мали кілька джерел інформації стосовно успіхів та труднощів своєї дитини.

Також учитель має усвідомлювати, що відбувається з дитиною, тобто отримувати актуальну інформацію від асистента дитини та асистента вчителя. Отже, УСІ мають працювати

спільно. Батьки ж мають отримувати інформацію як готовий продукт співпраці фахівців.

7. Не зводьте все до понять «хороший» / «поганий» день.

Одна мама назвала це «системою смайликів»: «Якщо я отримую зі школи тільки смайлик, що посміхається чи тільки сумує, – для мене це не несе жодної інформації». Вона має рацію – має бути деталізація, а не загальні фрази.

8. Ніколи не приховуйте погані новини від батьків.

Дуже важливо інформувати батьків про те, що насправді відбувається в школі. Якщо ви говорите, що все нормально, а насправді це не так – у майбутньому це призведе до неприємностей та непорозумінь.

9. Не користуйтеся правилом «я почну розмову, тільки якщо запитають».

Будьте проактивним (діяти ще до початку поведінки). Так само, як це працює в роботі з поведінкою учнів, в організації роботи класу – це дієво та в побудові взаємостосунків з батьками. Якщо ви чекаєте, коли батьки звернуться до вас із запитанням – ви чекаєте занадто довго. Спрямовуйте батькам інформацію та просіть про зворотний зв'язок. За кожної нагоди наголошуйте на важливості підтримки взаємної комунікації.

10. Не очікуйте, що батьки будуть розповідати вам абсолютно все. Завжди залишайте їм місце для помилки чи недомовки.

Життя батьків дітей з особливими освітніми потребами не менш напружене за ваше. Крім того, у батьків можуть бути свої перестороги та причини не надавати вам усю інформацію. Інформація про дитину часто зачіпає частину їхнього (родинного) особистого життя.

Наприклад, батьки можуть не сказати вам про зміну або введення нового препарату, не тому, що не хочуть, а тому, що їх занадто часто за це засуджують. Мовляв, «невже не може те впоратись без цього?». Це варто брати до уваги й наперед проговорювати з батьками різні теоретичні ситуації, яких ви б хотіли уникнути для налагодження плідної співпраці [9].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене : наук.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук. Київ : Видавнича група «Атопол», 2011. 274 с.
2. Колупаєва А. А. Інклюзивне навчання : вибір батьків. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 56 с. (Інклюзивне навчання за нозологіями).
3. Кочерга О. В. Психофізіологія дітей з особливими потребами. Київ : Ред. газ. з дошк. та почат. освіти, 2012. 128 с.
4. Маранчак Р. С. Інклюзивна освіта як одна із умов соціальної адаптації дітей з особливими потребами // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна». Хмельницький, 2013. № 2. С. 128–132.
5. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. у 9 кн. / За заг. ред. Колупаєвої А. А. Київ, 2010. 363 с.
6. Романчук О. Неповносправна дитина в сім'ї та в суспільстві. Львів, 2008. 334 с.
7. Основні етапи соціалізації особистості. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/sociology/12652/> (дата звернення: 05.10.2021).
8. П'ять стадій горя – правда чи міф? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-45354727> (дата звернення: 03.09.2021).
9. 10 правил комунікації з батьками дітей з особливими освітніми потребами. URL: <https://cutt.ly/oYfcfug> (дата звернення: 20.11.2021).
10. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі : навч.-метод. посіб. / Уклад. Т. Скрипник. Харків : Факт, 2015. 40 с.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Наталія Колесникова,
директор Старобільського ЦПРП
Старобільської територіальної громади
Луганської області

Наукові погляди сьогодення базуються на переконанні, що батьки є першими та головними вчителями дитини, тому соціальна підтримка таких сімей – це вирішення цілого комплексу проблем, пов'язаних з допомогою дитині: лікування, освіта, соціальна адаптація та інтеграція в суспільство. У процесі взаємодії школи та сім'ї дуже важливо враховувати інтереси, пріоритети та проблеми сімей. Батькам дітей, які мають особливі освітні потреби, необхідно тісно співпрацювати з педагогами та бути їхніми партнерами в розробленні й реалізації навчальних планів.

Основним завданням інклюзивної освіти є створення всіх необхідних умов для розвитку особливої дитини в освітньому середовищі. Цим займаються адміністрація закладу освіти, психологи, соціальні педагоги, учителі, вихователі, дефектологи та інші фахівці, але одна справа – прийняти дитину з особливими освітніми потребами до школи, і зовсім інша – знайти взаєморозуміння з нею та її батьками (опікунами). Саме тому в процесі розвитку інклюзивної освіти особливе місце займає тісна взаємодія між школою та родиною, які як партнери мають спільну мету – допомогти дитині соціалізуватися в освітньому середовищі [1, с. 10].

Для успішної реалізації інклюзивного навчання надзвичайно важлива ефективна співпраця педагогів і родин дітей з особливими освітніми потребами.

Є три фактори, які допомагають школі залучати батьків до активної участі в ухваленні всіх рішень, що стосуються дитини:

- сприятлива атмосфера, коли педагогічний колектив дружньо налаштований і допомагає в усьому;

- постійне двостороннє спілкування між родиною дітей і школою;
- сприйняття батьків як колег.

Налаштованість школи на співпрацю з батьками виявляється в діях адміністрації, класного керівника, допоміжного персоналу. Досвід такої роботи залежить від того, як заклади освіти тлумачать і реалізують своє бачення роботи з батьками. Шкільна адміністрація має усвідомити: батьки та родини відіграють важливу роль в освіті своїх дітей. Основу для розуміння родин та їхньої готовності до співпраці зі школами забезпечує сімейна системна теорія. Ця модель складається зі сукупності так званих родинних характеристик, що зумовлюють взаємодію, пов'язану з результатами сімейних функцій. Якщо діти живуть у сім'ї з певними традиціями поведінки, що відрізняються від правил, установлених у родині їхніх однокласників, то в них можуть виникнути проблеми адаптації до суперечливих систем, які наявні в школі.

Коли в сім'ї відбуваються важливі події (народження дитини, хвороба одного із членів родини, переїзд на нове місце проживання), родинна система має відповідним чином адаптуватися. Ці зміни можуть бути раптовими чи поступовими позитивними чи негативними. Педагоги мають знати, що відбувається в родині дитини, аби належним чином реагувати на це й надавати допомогу. Крім того, сімейна система – відкрита, перебуває в постійному взаємобміні з навколишнім середовищем.

Для педагогів практика, орієнтована на сім'ю, означає: визначення цілей і шляхів їх досягнення, погоджених з родинами. Це підвищує вірогідність отримання бажаних результатів, упевненість і компетентність, здатність батьків і родичів ухвалювати рішення стосовно їхньої дитини та всієї родини протягом усього життя. Педагоги мають бути підготовлені до роботи з усіма членами родини, а батьки – до співпраці зі школою. Доведено: батьки беруть участь в освіті своїх дітей, коли переконані, що можуть бути залучені до цієї важливої роботи; відчувають, що можуть бути корисними для своєї дитини; усвідомлюють, що школа спонукає їх до залучення.

Саме ці фактори найважливіші в усвідомленні батьками своєї ролі та власної ефективності. Так, ступінь задоволення батьків включенням їхніх дітей у загальноосвітній простір, безпосередньо пов'язаний з розумінням школою особливостей порушень розвитку дітей та їхніх потреб, а також з мірою здійснення пристосувань середовища, з готовністю школи працювати з батьками.

Принципи практики, орієнтованої на сім'ю

Сім'ю необхідно вважати основним одержувачем послуг. Надаючи освітні послуги, треба враховувати потреби всіх членів родини, які займаються освітою дитини й доглядом за нею.

Необхідно підтримувати й шанувати рішення, які ухвалюються родиною. Другий принцип визнає важливість родини й пропонує фахівцям розглядати її членів як найважливіших учасників освітньої команди – головних людей, які відповідають за ухвалення рішень стосовно освіти їхньої дитини та піклування про неї. Діапазон такої співпраці може бути досить широким: від індивідуальної роботи з учителями для вирішення конкретних проблем – до участі в батьківських радах, які працюють спільно з педагогічним персоналом, допомагають ухвалювати рішення щодо навчальної програми закладу.

Необхідно надавати широкий спектр послуг, покликаних поліпшити функціонування дитини та родини. Необхідно зважати на культурні особливості кожної сім'ї, забезпечувати доступ до офіційних суспільних послуг (медичних, соціальних і суспільних: бібліотеки, місця для відпочинку тощо).

Власне, тут виникають запитання:

Чи поширюються послуги на членів родин?

Як і в якій формі сім'ї беруть участь в ухваленні рішень?

Чи сприяє ця практика розвитку дітей і зміцненню сімей?

Як свідчить досвід, сім'ї частіше отримують послуги, пов'язані з їхньою дитиною, і рідше – ресурси для вдосконалення власної роботи або добробуту.

Учителі знають, що під час розмов з батьками можна дізнатися багато нового про дітей. Позитивні, довірливі взаємини між педагогами й родинами сприяють тому, що сім'ї почува-

ються впевненіше та готові до ухвалення необхідних рішень. Для налагодження добрих стосунків потрібні певні знання, уміння та досвід.

Налагодження ефективних стосунків

Запорукою добрих взаємовідносин між школою і сім'єю є повага, некритичне ставлення і співчуття. Оскільки родини є головними вчителями своїх дітей, вони мають повне право на особливу увагу й повагу з боку професіоналів. Педагоги можуть багато в чому допомогти батькам. Вони можуть почати розмови на теми, про які сім'я говорити не наважується. Наприклад, чимало батьків «особливих» дітей спочатку приховують свій гнів, образу, розпач. Коли ж бачать, що вчитель розуміє їхні почуття, вони охоче йдуть на контакт з ним.

В інклюзивному освітньому середовищі батьки дітей з особливими освітніми потребами відіграють важливу роль також і в процесі створення індивідуальної програми розвитку, яка проявляється головню в наданні інформації про дитину, її родину, наданні необхідної допомоги для забезпечення прогресивного розвитку дитини [2, с. 199].

Батьки:

- надають важливу інформацію, котра допоможе створити та максимально успішно реалізувати індивідуальну програму розвитку дитини (наприклад, підготування тем, стиль та спосіб навчання вдома, навички та здібності, які учень демонструє вдома, у незнайомому оточенні, його улюблені заняття, а також те, що не подобається, його можливі реакції на різноманітні ситуації та ін.);
- консолідують та забезпечують безперервність навчального процесу, розпочатого педагогічним персоналом закладу освіти, надаючи дитині вдома можливість для розвитку та застосування на практиці компетенцій, сформованих під час освітнього процесу;
- надання зворотної інформації щодо перенесення дитиною сформованих навичок в побутові домашні ситуації;
- підтримує відкритий діалог із закладом освіти.

Очевидним є те, що участь батьків у процесі написання

індивідуальної програми розвитку потребує зусиль з обох сторін: важко уявити, що всі батьки дітей з особливими освітніми потребами будуть із задоволенням брати участь у цьому процесі. Це в компетенції вчителя, класного керівника, учителів, психолога, усього закладу підтримати батьків у цій справі. У якості пропозицій для підтримки (підбадьорювання) для участі батьків можна запропонувати такі форми співпраці:

- відкрите регулярне спілкування з батьками та дитиною;
- використання в спілкуванні зрозумілої (простої) мови;
- надання можливості самостійно вирішувати, якою мірою вони можуть долучитися до процесу створення індивідуальної програми розвитку;
- інформування (телефон, письмові повідомлення (записки), інші методи) про засідання групи індивідуальна програма розвитку та проблемні питання, які будуть обговорюватися;
- підтримка та підбадьорювання батьків для формулювання та отримання коментарів, особистої думки, ставлення в процесі створення індивідуальної програми розвитку;
- консультування;
- надання, за необхідності, роз'яснювального коментаря (пояснень) для кращого розуміння очікувань школи від батьків [4, с. 24].

Виходячи зі специфіки сімей, де є діти з особливими освітніми потребами, слід зазначити, чим більш залученні батьки в інклюзію, тим більша ймовірність досягнення бажаних результатів у дітей [5, с. 8].

Хочемо визначити основні умови виховання дітей з особливими потребами:

1. Здоровий мікроклімат у сім'ї, його тональність і загальна спрямованість.

Добре, коли сім'я дружна, усі живуть разом цілеспрямованим і радісним життям, де всі люблять один одного, де панує атмосфера взаємодопомоги, щирості, тепла, справжньої турботи. У таких сім'ях якщо й виникають окремі розбіжності думок і суперечки, вони розв'язуються без роздратувань, при-

ниження людської гідності, критики, взаємних образ. У сім'ї панує повага до інших членів сім'ї, цінується авторитет батька й матері, дідуся і бабусі.

2. Довіра до інших дітей, надання їм самостійності.

Якщо дитина бачить, що дорослі вірять у її сили, чесність, доброту, порядність, вірять у те, що вона зможе подолати труднощі в навчанні, виправити поведінку, то ця довіра окрилює її, дарує впевненість у своїх силах, породжує бажання стати кращим. Довіра сприяє самовихованню дитини, її самовдосконаленню. Відверті, довірливі стосунки між батьками й дітьми роблять мікроклімат у сім'ї благополучним.

3. Чуйне ставлення дітей до найстарших членів родини – дідуся і бабусі.

Батьки мають бути прикладом для своїх дітей у відносинах зі своїми батьками та дідусями й бабусями, вони мають навчити дітей чуйно ставитися до них, цінувати думку старших у родині.

4. Єдність усіх вимог дорослих у ставленні до дітей.

Головним є таке правило: ні за яких обставин не допускайте в сім'ї різних дій, неузгоджених впливів. Єдність вимог, їхня розумна послідовність потребують від дорослих нервових зусиль, уміння поступитися власним бажанням.

Підтримуємо виважене ставлення до батьків, особливо до мрій батьків та цілей щодо майбутнього їхніх дітей.

Батьки, за суттю, безпорадні перед дитячою хворобою, соціально, педагогічно й психічно не підготовлені до діяльності в тій ситуації, у якій опинилися, і потребують соціально-психологічної підтримки, спеціальних педагогічних знань. Мають усвідомлювати свою відповідальність за долю дитини й розуміти, що їхні витримка, мужність, сприятливий сімейний мікроклімат – значний потенціал у розвитку дитини, формуванні її особистості. Сім'я створює душевний комфорт, змінює нервові переживання. Батьківська терпимість, доброта, любов, чуйність, делікатність допоможуть дитині знайти своє місце в житті.

Пам'ятайте: виховання дітей у сім'ї – не особиста справа батька й матері, а справа всієї держави, тому що наші діти – це майбутнє нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / За заг. ред. М. А. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252 с.
2. Бенилова С. Ю. Особливі діти – особливе спілкування / Рекомендації для батьків. М., 2000. М. : Видавництво «ГНОМ і Д», 2001. 285 с.
3. Гуменюк А. В. Взаємодія батьків та вчителів на шляху формування в дітей з ООП готовності до життя в соціумі. Житомир, 2019. 3 с.
4. Колупаєва А. А. Інклюзивне навчання : вибір батьків. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 56 с. (Інклюзивне навчання за нозологіями).
5. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи : монографія. К. : Самміг-Книга, 2009. 65с .
6. Романюк Н. С. Методичний посібник «Робота та співпраця із батьками дітей з ООП». 2021. 50 с. URL: <https://vseosvita.ua/library/metodicnij-posibnik-robotata-spivpraca-iz-batkami-ditej-z-oor-406357.html> (дата звернення: 14.10.2021).

ВЗАЄМОДІЯ БАТЬКІВ ТА ВЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА НА ШЛЯХУ ФОРМУВАННЯ В ДІТЕЙ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ольга Андрєєва, учитель-логопед
ясел-садка № 43 «Веселка»
міста Северодонецька Луганської області

Мовлення – це потужний і важливий фактор і стимул розвитку дитини, що сприяє формуванню її як гармонійної розвиненої особистості. У процесі розвитку дитини формується одна з провідних базових характеристик особистості – мовленнєва компетенція, що містить уміння практичного застосування мовлення в конкретних ситуаціях спілкування з використанням задля цього як мовних (інтонація), так і немовних (міміка, пантоміміка) засобів виразності мовлення. Дитина з добре розвиненим мовленням легко налагоджує контакт з оточенням, вступає в діалог, може зрозуміло висловлювати свої думки, бажання, ставити питання, домовлятися з однолітками про спільну діяльність, що значно збільшує ефективність комунікації.

Першим ступенем оволодіння дитиною рідною мовою, яка є і засобом, і джерелом морального, естетичного, інтелектуального, емоційного розвитку дитини є сім'я, адже розвиток мовлення починається не в той момент, коли дитина вимовляє перші слова, а набагато раніше – від народження, коли вона починає вимовляти перші звуки, які своєю чергою є фундаментом майбутнього зв'язного мовлення. Уже на початкових етапах малюк розуміє мову переживань та почуттів. І чим мова оточення буде емоційніша, тим легше дитині надалі буде контактувати й спілкуватися з іншими людьми, тому що коло її спілкування поступово розширюється. Мовленнєвий розвиток дитини зумовлений формуванням мовленнєвої, художньо-мовленнєвої, комунікативної компетенцій, що забезпечують її повноцінне спілкування в людському суспільстві.

Темп мовленнєвого розвитку залежить від багатьох факторів та індивідуальний для кожної дитини, але все-таки є певні норми розвитку мови.

Рівень сформованості мовлення дитини – одне з найбільш бентежних питань для батьків. Кожну родину, у якій росте ма-

люк, непокоїть питання, як забезпечити повноцінний, гармонійний розвиток дитини дошкільного віку загалом та мовленнєвий розвиток зокрема.

Саме тому, якщо орієнтуватись на найпоширеніші запити батьків, маємо важливий і невід’ємний напрям діяльності з усунення мовленнєвих порушень у дошкільників – тісну взаємодію вчителя-логопеда й батьків. Брак інформованості батьків у питаннях порушень та корекції мовлення, помилкові, а часом і шкідливі установки щодо мовлення дітей, недооцінка ними раннього виявлення мовленнєвих порушень і своєчасного впливу на них, обумовлюють необхідність спільної роботи батьків і фахівців на всіх етапах корекційно-розвивальної роботи. У зв’язку з вищезазначеним, фахівцям, що працюють з дітьми з особливими освітніми потребами, у своїй професійній діяльності варто приділяти особливу увагу співпраці з батьками. Довірлива атмосфера спілкування, гарний емоційний настрій, комфортний психологічний клімат, доброзичливе середовище спільної творчої діяльності батьків і фахівців дає змогу створити єдиний освітній простір, що сприяє підтримці повноцінного особистісного розвитку дитини в умовах сім’ї та закладу дошкільної освіти.

Свідома участь батьків у корекційному процесі обов’язкова й надзвичайно важлива, тому що, по-перше, родина – єдиний і природний простір, що оточує дитину від моменту її появи на світ. Саме в родині дитина набуває початкового досвіду спілкування словом. По-друге, батьківська думка є найбільш авторитетною для дитини, і, по-третє, саме батьки мають змогу забезпечити безперервність корекційно-розвивального процесу, який розпочав учитель-логопед у закладі освіти, надаючи дитині вдома в процесі живого, безпосереднього спілкування з дитиною можливість для розвитку та застосування на практиці компетенцій, сформованих під час корекційних занять.

Вибір доступних форм та можливих видів взаємодії та співробітництва з батьками залежить від багатьох чинників: насамперед це життєві компетенції батьків, їхні освітній та соціальний рівні, а також важливе значення має бажання родини співпрацювати з фахівцем. Роботу з батьками можна будувати через індивідуальні та групові форми взаємодії. Індивідуальна робота реалізується шляхом безпосереднього спілкування з батька-

ми віч-на-віч чи під час телефонної розмови: надання батькам рекомендацій щодо вдосконалення мовлення дитини, сприяння батьків виконанню завдань дітьми за зошитами індивідуальної роботи та надання зворотного зв'язку, проведення бесід, консультацій батьків з питань, які найбільш хвилюють. У процесі індивідуальних бесід учитель-логопед має можливість ознайомити батьків з особливостями мовленнєвого розвитку дитини, зазначити її сильні та слабкі сторони, пропонує прослухати аудіозаписи відповідей дошкільника, звертає увагу на можливі труднощі в процесі корекції мовлення та вдосконалення пізнавальних процесів. Регулярні консультації для батьків щодо мовленнєвого та загального психофізичного розвитку дитини в процесі співробітництва дають змогу глибоко висвітлити більш вузькі питання організації освітнього, компенсаторного та корекційно-розвивального процесу. Для підвищення ефективності корекційного впливу, залучення батьків у процес коригування та вдосконалення мовленнєвих процесів, закріплення набутих умінь і навичок можна запропонувати батькам бути присутніми на індивідуальних заняттях чи переглянути відеозапис, щоб батьки мали чітке розуміння, на якому етапі знаходиться дитина, якої допомоги потребує, які форми й методи роботи застосовує логопед.

В умовах дитячого садочка № 43 «Веселка» міста Северодонецька Луганської області групові форми роботи реалізуються через оформлення стендів для батьків, виготовлення папок-пересувок, через спільну підготовку, організацію та участь у святах, вікторинах, вечорах дозвілля, «Днях відкритих дверей», коли батьки мають змогу стати безпосередніми учасниками та рівноправними партнерами освітнього процесу ЗДО, проведення екскурсій (педагоги, батьки, діти), залучення батьків до процесу підбору матеріалів для виготовлення логопедичних альбомів і наочних посібників. Шляхом проведення анкетування (що дає змогу здійснювати постійний зворотний зв'язок з родинами та отримувати інформацію про те, як вони оцінюють логопедичну роботу та що пропонують для її покращення та вдосконалення), батьківських зборів, відкритих підгрупових та фронтальних занять, спільних занять «Батьки – діти», створення усного батьківського журналу, організації заходів у форматі запитань та від-

повідей, залучення батьків до вирішення проблемних ситуацій та завдань, проведення круглих столів, репрезентацій науково-методичної та популярної літератури для батьків, семінарів-практикумів, лекторіїв за участю науковців, практичних психологів та медиків, працівників соціальних служб.

Неможливо не дооцінити ролі родини у корекційно-розвивальному процесі, адже саме від батьків фахівці та педагоги отримують важливу інформацію, яка допомагає розробити індивідуальну освітню траєкторію, створити ефективну, дієву індивідуальну програму розвитку дитини та сприяє максимально успішній її реалізації. Від батьків педагоги дізнаються про навички та здібності, які дитина демонструє вдома чи в незнайомому оточенні, про захоплення та улюблені заняття дитини, а також те, що їй не до вподоби, імовірні реакції на різноманітні ситуації. Батьки надають зворотний зв'язок щодо перенесення дитиною сформованих на логопедичних заняттях навичок у побутові домашні ситуації.

Взаємодія вчителя-логопеда та батьків у дитячому садку «Веселка» міста Северодонецька ґрунтується на засадах довіри, взаєморозуміння та відвертості. Для налагодження партнерських стосунків, залучення батьків у процес формування та розвитку мовленнєвих функцій у кінці вересня за результатами діагностики командою психолого-педагогічного супроводу проводяться батьківські збори, на яких обов'язково окреслюється коло питань, що пов'язані з: розширенням знань батьків про особливості психофізичного розвитку дітей, мовленнєві порушення, їх прояви та можливості подолання. Піднімається питання про важливість та необхідність спеціального корекційного, логопедичного впливу в умовах закладу дошкільної освіти та за його межами; знайомимо батьків з внутрішнім розкладом роботи закладу, із загальними освітніми та корекційно-розвивальними завданнями; з плануванням та організацією роботи вчителя-логопеда, учителя-дефектолога та вихователів на рік; фахівці надають інформацію щодо змісту логопедичних та корекційно-розвивальних занять на початковому етапі корекції. У грудні – січні плануємо проведення других батьківських зборів, де: підбиваємо підсумки роботи за перше півріччя; зазначаємо динаміку розвит-

ку дітей; підкреслюємо позитивну роль кожної сім'ї в реалізації комплексного корекційно-розвивального впливу. У кінці травня проводимо треті батьківські збори, на яких: підбиваємо підсумки проведеної роботи; надаємо рекомендації щодо особливостей подальшого корекційного навчання; нагадуємо про важливість розвитку мовлення в оздоровчо-літній період у домашніх умовах.

На перших батьківських зборах учителі-логопеди обов'язково акцентують увагу на можливості виникнення труднощів, пов'язаних з: складністю адаптаційних процесів дитини до умов закладу дошкільної освіти, недостатнім рівнем сформованості навичок суспільної поведінки, навчальної діяльності, невмінням вступати в контакт, гратися разом, успішно комунікувати, особливостями протікання процесів розлуки з батьками; формування навичок самообслуговування, культурно-гігієнічних навичок; проявами дитячого негативізму тощо [7].

Спілкуючись із батьками вчитель-логопед наголошує на важливості закріплення набутих мовленнєвих умінь та навичок у домашніх умовах, розказує про мету ведення зошитів індивідуальної роботи та взаємозв'язку, значення активної участі батьків в оформленні зошита дитини та виконання завдань, виготовлення разом з нею потрібного дидактичного матеріалу. Обов'язково пояснює мету та способи виконання домашніх завдань, пропонує багатоваріативні ігри з мовленнєвими завданнями та ігрові вправи, повідомляє, на що саме слід звертати увагу вдома. Це не тільки сприяє педагогізації батьків, а й допомагає по-новому подивитися на своїх дітей, озброює їх різноманітними методами організації навчання, корекції та розвитку, способами проведення ігор і розваг, які можна використати в домашніх умовах [7].

Коли безпосереднє спілкування з батьками утруднене в силу певних обставин (сімейних, робочих моментів, карантину тощо) зв'язок з батьками вихованців закладу дошкільної освіти № 43 «Веселка» налагоджується через зошит взаємозв'язку, а також за допомогою соціальних мереж Viber та WhatsApp.

Один з напрямів діяльності спрямованої на підвищення ефективності корекційного процесу через залучення батьків, досягнення взаєморозуміння, активної співпраці – проведення круглих столів, на яких вирішуються питання створення сприятливого

клімату в сім'ї, надання допомоги у відносинах з дитиною, батьки мають змогу познайомитись один з одним, визначити питання, які їх найбільше хвилюють, окреслити коло труднощів та проблем, висловити думки щодо подолання мовленнєвих порушень, поділитися досвідом стосовно організації освітнього та корекційно-розвивального процесу дітей.

Для наочного ознайомлення батьків з методами та прийомами роботи корекційних педагогів у нашому дитячому садочку в роздягальнях для батьків оформлені стенди з корисною інформацією «Для вас батьки», де подано корисні поради, рекомендації батькам щодо занять з дітьми вдома. Брошури, у яких розміщено короткий зміст напрямів корекційно-розвивальної роботи, прикріплені індивідуальні кишеньки з прізвищами дітей групи, у яких педагоги на окремих аркушах занотовують досягнення кожної дитини, її успіхи та надбання, а також закриті скриньки для пропозицій, висловлення батьками свого ставлення до якості реалізації освітнього процесу. Дуже важливо, щоб батьки знали, що є нормою мовленнєвого розвитку для цього віку, а що є відхиленням від правильного розвитку мовлення. Щоб побачити, чи є проблеми в дитини та в чому вони полягають, необхідно зіставити розвиток мовлення в нормі з тим, як протікає мовленнєвий розвиток їхньої дитини. Для ознайомлення батьків з особливостями мовленнєвого розвитку в певний період учитель-логопед розробив пам'ятки для батьків, які розміщуються в батьківських куточках. У нашому садочку ми також започаткували традицію розміщувати на стенді подяки батькам, які активно співпрацюють з учителем-логопедом, учителем-дефектологом та вихователями.

Отже, ефективність корекційної роботи з подолання мовленнєвих порушень, гармонійний розвиток дитячої особистості багато в чому залежить від творчого співробітництва вчителя-логопеда з батьками, від уміло налагоджених професійних та особистісних відносин, чіткого та свідомого розуміння поставлених освітніх і корекційно-розвивальних завдань, від єдності вимог до дитини, наскільки готові батьки взяти відповідальність за виконання домашніх завдань. Тільки за умови активної та свідомої допомоги батьків дітям з порушеннями мовлення якість логопедичного впливу буде повнішою, глибшою та успішнішою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Взаємодія вчителя-логопеда і батьків у корекційній логопедичній роботі з дошкільниками. URL: <https://genezum.org/library/vzaemodiya-vchytelyalogopeda-i-batkiv-u-korekciyniy-logopedychniy-roboti-z-doshkilnykamy> (дата звернення: 14.09.2021).
2. Каут Н. М. Основи дефектології та логопедії : тексти лекцій / Наталія Каут. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. 372 с.
3. Конопляста С., Сак Т. Логопсихологія : навч. посібник. Київ : Знання, 2010. 293 с.
4. Логопедія. Підручник. Друге видання, перероблене та доповнене. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 376 с.
5. Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.
6. Професійний довідник учителя-логопеда дошкільного навчального закладу. Х. : Вид. група «Основа», 2012. 239 [1] с. (Серія «Професійний довідник»).
7. Рібцун Ю. В. Співпраця вчителя-логопеда з батьками : молодша логопедична група для дітей із ЗНМ // Дефектологія. Особлива дитина : навчання та виховання. 2011. № 1. С. 33–37. URL: <https://cutt.ly/QTybfDh> (дата звернення: 15.09.2021).
8. Рацул А. Б. Корекційна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Кіровоград : КОД, 2012. 355 с.
9. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. у 9 кн. / За заг. ред. Колупаєвої А. А. Київ, 2010. 363 с.

ФОРМИ РОБОТИ ПСИХОЛОГА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Валентина Вербицька,
практичний психолог
Підгорівського ліцею
Старобільської ТГ
Луганської області

У роботі практичного психолога з дитиною з особливими освітніми потребами важлива не тільки готовність і компетентність працівників закладу освіти, а й залученість батьків, адже значущість психологічної і педагогічної компетентностей батьків для розвитку й соціалізації дітей неможливо переоцінити.

Аналізуючи власний досвід, робимо висновок, що традиційні рекомендації, які надаються батькам щодо корекційної роботи з дитиною, не достатньої ефективні. Важливим чинником неврахування є специфічні психологічні особливості сім'ї, що виникають в умовах тривалого стресу у зв'язку з народженням дитини з порушеннями психофізичного розвитку. З'являється потреба в комплексному вивченні навколишнього середовища, у якому зростає та формується особистість дитини з особливими освітніми потребами, а також робота з батьками дітей з особливими освітніми потребами. Плідна робота з такими сім'ями сприятиме оптимізації навчання, розвитку й соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами.

Умовно об'єднаємо поведінку батьків дитини з особливими освітніми потребами в 3 групи, від яких і залежить подальша робота психолога:

1. Неприйняття відмінності дитини.

Деякі батьки заперечують, не приймають відмінності своїх дітей, адже під час вагітності батьки мають певні очікування, як має бути, де син чи донька вчитиметься, як гратиметься, у які гуртки ходитиме. І коли виявляється, що ці мрії саме в такій формі не здійсняться, родина переживає всі стадії горювання, ніби когось втратили. У батьків виникає величезний

спектр переживань, і не завжди вони соціально прийнятні, бо в нас не заведено казати, що ти злишся на дитину, соромишся її, утомлюєшся, хочеш побути на самоті [1, с. 92]. Така модель поведінки створює складнощі у взаємодії між психологом (або іншим фахівцем) та батьками. Практичний психолог має бути готовим працювати із запереченнями батьків, установити довірливі відносини, допомогти усвідомити та прожити ситуацію, що склалася.

Найкращою формою роботи з такими батьками є індивідуальне психологічне консультування, у процесі якого потрібно пом'якшити психологічну травмованість батьків та допомогти прийняти порушення розвитку дитини, а отже, досягнути безпосереднього емоційного прийняття і самої дитини.

2. Гіперопіка.

Таке ставлення до дитини пов'язане з побоюваннями за її здоров'я. Батьки пред'являють поступливі, а насправді інфантильні вимоги до дитини. До того ж всі їхні зусилля концентруються на збереженні здоров'я дитини, і як наслідок – особистісний розвиток дітей з особливими освітніми потребами є недостатнім.

З такими батьками доцільно проводити індивідуальне консультування, заняття з елементами тренінгу, практичні вправи. Метою таких форм роботи повинно бути знайомство із психологічними кордонами людини та побудова власних, пошук власного ресурсу та позитивної діяльності, що приносить задоволення.

3. Прийняття ситуації та повноцінне життя з урахуванням потреб дитини.

У такій ситуації родина налаштована отримувати медичну допомогу, освітні послуги, залучати різних фахівців. Коли батьки мають захоплення, власні інтереси, коло спілкувань, вони пройшли стадію прийняття власної дитини зособливими освітніми потребами й власного становища.

Коли психолог бачить таке ставлення батьків, їхню готовність працювати далі, то може переходити до таких форм роботи:

- ✓ Для збагачення теоретичних та практичних знань: бать-

ківські зустрічі, психологічний клуб, тренінги, надання рекомендованої літератури, буклети, листівки, психологічний лекторій.

- ✓ Для актуалізації ресурсів, відновлення почуття спроможності розв'язувати проблеми: батьківські зустрічі, індивідуальні консультації, заняття з використанням ресурсних метафорично-асоціативних карт, тренінг з навчання навичкам психологічного відновлення.
- ✓ Для розуміння корекційної роботи дитини: спільні заняття дитини з батьками, батьківські всеобучі, відеолекторії.

У своїй роботі також використовуємо відновні практики – «Коло порозумінь», головною особливістю якого є те, що кожен з учасників має можливість висловити власну думку та бути почутим іншими шляхом проведення процедури, що забезпечує рівність усіх учасників. За допомогою цієї практики можна встановити доброзичливу, довірливу атмосферу та працювати з емоційними станами батьків. Трансформація проходить у всіх учасників. Батьки в такому «колі» отримують підтримку, можуть подивитися на певні речі з іншої точки зору.

Зазвичай діти сприймають свій діагноз через уявлення батьків. Якщо це залишається непережитою трагедією, обмеженням для батьків, малюк чи підліток так само сприйматиме. Якщо родина враховує потреби дитини та живе повноцінно, так само почуватиметься і вона. Обираючи різні форми взаємодії з батьками, варто пам'ятати, що психологічний супровід такої родини має бути спрямований на створення соціально-психологічних умов для емоційного благополуччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заболотна Н., Зінченко А., Комарова Н., Романова Н. Організація діяльності громадських організацій, які надають допомогу хворим дітям : метод. посіб. Київ, 2007. 92 с.

СПІВПРАЦЯ ВЧИТЕЛЯ І БАТЬКІВ – ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ УСПІШНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Марина Петренко,
учитель початкових класів Підгорівського ліцею
Старобільської ТГ Луганської області

*Справжній учитель – найкращий, найвірніший друг батьків...
Почувати себе вчителем означає почувати себе другом
батьківського дому.
А. Дісверг*

Співпраця вчителя і батьків – це один з важливих аспектів успішного навчання, виховання та розвитку дітей. Саме тому дуже важливо налагодити комунікацію з батьками та зробити все можливе, щоб вони із задоволенням приходили в школу та співпрацювали з педагогами, адже хто, як не батьки дітей з особливими освітніми потребами, краще знає особливості своїх дітей та методи взаємодії з ними. Для успішної реалізації інклюзивного навчання батьки дитини з особливими освітніми потребами мають стати частиною шкільної команди не лише на папері. Одним з компонентів співпраці батьків та вчителів є створення індивідуальної програми розвитку. Роль батьків проявляється в наданні даних про дитину, її інтереси, схильності, сильні й слабкі сторони, традиції і стиль виховання в родині та іншої важливої інформації, яка може допомогти кращому розвитку дитини.

Працюючи в інклюзивному класі, визначаємо головну мету – допомогти батькам відчутися нашої підтримку, повірити в себе та у власні сили. Ми повинні наголошувати на тому, що разом ми можемо подолати проблеми, які виникають під час навчання їхньої дитини.

У своїй роботі ми разом з асистентом учителя передбачаємо, поєднуємо та практикуємо різні форми роботи з батьками. Намагаємося максимально відчувати та розуміти потреби батьків, оскільки деяким зручно спілкуватися в письмовій

формі, а декому потрібні тільки особисті зустрічі.

Розглянемо це більш детально:

- ❖ **Бесіди.** Вони можуть бути як колективні, так й індивідуальні. Звісно, кожна з них має свої переваги та недоліки. Як показує власний досвід, індивідуальні бесіди є більш ефективними, тому що під час особистого спілкування батьки більш відкриті, упевнені та комунікабельні. Вони не соромляться щось розповісти або запитати. Своєю чергою вчителі почувають себе також більш упевнено та маю можливість обговорити всі питання стосовно дитини. Отже, індивідуальні бесіди є дуже продуктивними як для учителя, так і для батьків. Колективні бесіди також мають свої переваги. Вони дозволяють батькам обмінюватися досвідом, що є дуже важливим.
- ❖ **Консультації.** Найкращим є індивідуальне консультування кожного з батьків, яке ставить за мету інформування батьків щодо психологічного розвитку їхньої дитини.
- ❖ **Батьківські збори.** Ми використовуємо такі форми, як тренінги, круглі столи, збори-ігри. Якщо взяти до уваги збори у форматі «круглого столу», можна зробити висновки, що під час таких зустрічей батьки задоволені, бо мають можливість обмінюватись досвідом, надавати один одному підтримку, і це дає батькам відчуття того, що вони не сам на сам зі своєю проблемою. Дуже цікавою формою батьківських зборів є тренінги, у процесі яких вирішується багато завдань. Участь у тренінгах учить батьків вирішувати конфліктні ситуації та деякі особисті проблеми з дитиною. Батьки вчаться ефективно взаємодіяти з дітьми. Вони усвідомлюють та інколи навіть змінюють свою батьківську позицію. Завдяки тренінгам знімається почуття провини та підвищується самооцінка учасників.

На рівні з формами взаємодії хотілося б виділити окремі поради для ефективної співпраці з батьками, якими користуємось.

- ❖ Надаємо батькам інформацію про те, що відбувається в класі, а саме, що зробила їхня дитина, що в неї ви-

йшло, а над чим треба працювати, що саме вивчається в класі, для того щоб батьки в будь-який момент змогли допомогти дитині. Як показує практика, це дуже ефективно та результативно.

- ❖ Даємо батькам приклади для домашньої роботи. Це слід робити для того, щоб батьки завжди могли допома, а в дітей з особливими освітніми потребами можуть виникати труднощі, тому батьки завжди мають «бути в темі».
- ❖ Наголошую батькам про успіхи дитини. Успіх дітей – це успіх батьків, тому беремо собі за правило робити 2–3 фото успішно виконаного завдання або просто написати декілька приємних слів. Це дуже мотивує як дітей, так і батьків. Щоб батьки завжди були з нами в команді, треба розділити з ними успіх.
- ❖ У жодному разі не приховуємо від батьків поганих новин або неприємностей. Батьки повинні знати, що відбувається в школі, які труднощі є в їхніх дітей. І найголовніший момент, це те, що не просто наголошуємо на проблемі, а пояснюємо, як ми збираємося уникнути та подолати її.

Неможливо для себе виділити на перше місце якусь окрему форму спілкування. Усі вони мають на меті одне – повну взаємодія та взаємодовіру з батьками. Є дуже багато тем для проведення бесід. Найрезультативнішими, на нашу думку, а особливо на початку відкриття інклюзивного класу є батьківські збори на тему «Однакові права», а також подальше анкетування батьків. Ми проводили ці збори заздалегіть до відкриття інклюзивного класу. Так нам було легше орієнтуватися в подальшій роботі.

Мета зборів: вивчити думки батьків щодо інклюзивного навчання, з'ясувати проблемні питання або інші питання, які турбують батьків.

Перебір:

Батькам пропонуємо твердження, з якими вони мали погодитися або не погодитися. Ведучий заделегіть роздає по дві цеглинки *лего*: червоний та жовтий колір – і зачитуємо твердження. Батьки, які погоджуються, піднімають жовту цег-

линку, решта – червону. Так батьки висловлюють свою думку. Після того як озвучили твердження, надаємо можливість усім охочим їх обговорити, але все це добровільно.

Приклад тверджень:

1. Навчання в класі з дитиною з особливими освітніми потребами може негативно позначитися на інших дітях.
2. Діти з особливими освітніми потребами мають право навчатися у звичайному закладі освіти.
3. Діти не приймуть дитину з особливими освітніми потребами, тому вона опиниться в соціальній ізоляції.
4. Учителі ставляться до дітей з особливими освітніми потребами інакше.
5. Батьки проти, щоб діти з особливими освітніми потребами навчалися з іншими дітьми.

Під час обговорення намагалаємось активно залучати батьків, запитувати, чи легко їм було висловлювати свою думку, що їх здивувало, а що вони ще хочуть дізнатися. У кінці батьківських зборів пропонуємо заповнити анкету для батьків, діти яких навчаються в інклюзивному класі.

Приклад запитань анкети:

1. Чи знаєте Ви, хто такі діти з особливими освітніми потребами?

- А) так
- Б) хотілося б знати
- В) ні

2. Яке ваше ставлення до дітей з особливими освітніми потребами?

- А) добре
- Б) байдуже
- В) погане

3. Ваше ставлення до того, що Ваша дитина навчається в інклюзивному класі?

- А) позитивне
- Б) негативне
- В) байдуже

4. Чи згодні Ви, що якісну освіту мають здобувати всі діти?

- А) так
- Б) ні

5. Чи ставиться Ваша дитина толерантно до людей з особливими освітніми потребами?

А) так

Б) ні

Подібні анкети допомагають проаналізувати ставлення та налаштування батьків стосовно інклюзивної освіти, а також прогнозувати подальшу роботу з батьками. Працюючи в інклюзивному класі, учителі повинні розуміти, що співпраця з батьками є ключовим елементом в створенні середовища, у якому діти будуть почувати себе щасливими та захищеними. І саме в такому середовищі вчителі та батьки повинні співпрацювати для надання найкращої допомоги дітям у навчанні.

Пропрацювавши в інклюзивному класі 3 роки, можемо зробити висновки, що постійна зміна форм роботи з батьками та самовдосконалення допомагають досягти позитивного результату у взаємодії з батьками: вони стають більш упевненими та відкритими, позитивно та відверто ставляться до вчителя. І головне наше правило – це розуміння того, що кожна сім'я унікальна, і тому ми турбуємося про те, щоб послуги, які надаються родинам, були комплексними, скоординованими, гнучкими й відповідали потребам кожної дитини.

АЛГОРИТМ РОБОТИ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ПРОСТОРІ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Галина Корнієнко,
учитель початкових класів,
Вікторія Маліченко,
асистент учителя
Рубіжанської спеціалізованої
школи I-III ступенів № 7
Рубіжанської міської ради
Луганської області

Робота з батьками дитини з особливими освітніми потребами – невід’ємний складник партнерських відносин команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами. Одним з рушійних чинників успішної співпраці є глибоке вивчення складу сім’ї, соціального статусу, культурного та освітнього рівня батьків, їхньої готовності до співпраці зі спеціалістами закладу освіти, а саме команди психолого-педагогічного супроводу, та участь у процесі корекційно-розвивальної та виховної роботи.

У нашому класі навчається одна дитина з особливими освітніми потребами, і ми застосовували такі методи дослідження її сім’ї:

1. Спостереження за стосунками дитини з батьками, реакція батьків на одержані від фахівців поради, рекомендації, домашні завдання.

2. Аналіз шкільної документації (вивчення особистої справи, індивідуальної картки розвитку, зокрема висновку інклюзивно-ресурсного центру, який міститься в індивідуальній програмі розвитку дитини з особливими освітніми потребами, умов життя родини.

3. Бесіда з дитиною та анкетування батьків.

4. Обмін думками між спеціалістами команди супроводу дитини з особливими освітніми потребами.

Робота з батьками дитини з особливими освітніми потребами саме в нашому класі здійснюється шляхом індивідуальної бесіди, консультацій. На початку дня асистент учителя телефонує мамі

дитини й дізнається про стан здоров'я, готовність до навчання, о котрій годині вони прийдуть до освітнього закладу, і чекає дитину в холі школи, роздягає та проводить до класу. Після закінчення занять учитель проводить індивідуальну бесіду з батьками, інформує їх про досягнення доньки, надає поради, на що потрібно звернути увагу в подальшому, дає слово асистенту вчителя, яка інформує батьків з новими додатковими матеріалами для дитини, а саме: картками, малюнками – пояснює, для чого саме вони потрібні, та отримує згоду на їх застосування на уроках (додаток).

Під час дистанційного навчання з батьками кожного дня працюють як учитель, так й асистент учителя, надаючи необхідну допомогу в навчанні та виконанні завдань з предметів. Одна з умов успішного дистанційного навчання дітей з особливими освітніми потребами – залучення батьків до спільної роботи, які є партнерами педагогів, тому перед початком заняття виділяємо час на роботу з батьками. Потрібно зважати й на технічні можливості дитини та батьків, а ще – створювати для всіх максимально комфортні умови й не наполягати на своєчасному виконанні завдань.

Виникли деякі труднощі в участі дитини з особливими освітніми потребами в онлайн-уроках. Зі слів мами, дівчинка не сприймає інформацію, яку чує з екрана монітора та швидко втомлюється. Мамі була надана консультація із цього питання і поради для подолання проблеми. Було проінформовано батьків, що дитині з особливими освітніми потребами значно складніше звикнути до зміни обстановки й необхідно постійно пояснювати їй, що це звичайний урок, але у зв'язку з ризиком захворіти тяжкою хворобою в школі зараз карантин і дітки не відвідують закладу освіти. Також під час бесіди з мамою дитини було виявлено, що допомогу мами дівчинка не дуже сприймає, веде себе агресивно, нервує. Дитині з особливими освітніми потребами (погоджено з батьками) асистент учителя надавала допомогу з пройденого матеріалу на дому два рази на тиждень. Асистент учителя перед початком такого уроку отримувала рекомендації від вчителя, а потім виконувала разом з дівчинкою завдання з письма та математики.

Проводимо та плануємо також з батьками лекції на різні актуальні теми, наприклад: «Що потрібно знати батькам про COVID-19», «Як захистити дитину від зараження. Поради дитя-

чого фонду ООН (“Юнісеф”)), «Як налагодити режим дня дитини», «Активна участь батьків під час відеозанять», «Організація робочого місця».

Найбільш батьків, як і всіх, хвилює, як не заразитися коронавірусом і якщо це станеться, хто догляне їхню дитину? Також у батьків дітей з особливими освітніми потребами є страх і паніка, що діти мають слабкий імунітет і більшу ймовірність заразитись. Усе це треба обговорити з батьками та дати корисні поради або домовитись із психологом про зустрічі, якщо такі будуть потрібні.

Головною метою для швидшого адаптування в новій системі навчання, а саме дистанційній, необхідно створити такий режим дня для дитини, який має схожі елементи з попереднім. Батьки з дитиною можуть разом намалювати картину, зліпити щось, приклеїти певні предмети на папір, розкласти предмети-символи в коробки, щоб зобразити цей режим. Плакат з режимом дня має залишатися в кімнаті дитини. Щодня його треба переглядати та працювати з ним, щоб допомогти дитині адаптуватись до незвичної ситуації.

Можна внести до режиму дня більшість занять, які дитина виконувала до карантину, щоб вона легше переносила зміни, а виходи на двір можна замінити на такі ситуації: щоразу вдягати верхній одяг, коли виходите на балкон чи відчиняєте вікно. Щодня в один і той самий час треба повторювати якийсь вид діяльності. Наприклад, приймання їжі, заняття чи ігри.

Наступний крок – організувати робоче місце для дитини, ураховуючи її зорові, рухові та слухові можливості. Монітор має бути навпроти очей, тобто на підлозі, якщо дитина лежить на животі, на столі або на підставці, якщо дитина в положенні напівсидячи. Також треба пояснити, що, незважаючи на те, що заняття відбуватиметься вдома, дитина чутиме знайомі голоси та бачитиме знайомі обличчя, чому на занятті будуть батьки й навіщо треба працювати разом. Коли відео ввімкнеться, треба показати та розповісти, хто на зв’язку.

Щоб досягти успіху в навчанні й засвоєнні матеріалу, необхідно:

- батькам прилаштувати дитину до нового розпорядку;
- учителю на допомогу – помічник під час онлайн-конференції для вирішення технічних питань, а дитині – час для того, щоб звикнути.

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ БАТЬКІВСЬКОГО КЛУБУ ЯК ФОРМА ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Світлана Шелест, директор
КУ «Інклюзивно-ресурсний центр»
Рубіжанської міської ради Луганської області

На сучасному етапі розвитку інклюзивної освіти набувають актуальності нові підходи до організації роботи з сім'ями, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Організація співпраці з батьками – пріоритетний напрям роботи КУ «Інклюзивно-ресурсний центр» Рубіжанської міської ради Луганської області. Протягом трьох років у нашому інклюзивно-ресурсному центрі працює батьківський клуб «Крокуємо разом». Участь у роботі клубу стимулює та надихає батьків на позитивний розвиток їхньої дитини, тут вони почувуються не наодинці зі своїми проблемами.

Мета роботи клубу:

- розширення контактів родини, подолання ізоляції, включення їх у громадське життя;
- психологічна підтримка батьків;
- проведення просвітницької та інформаційної роботи: надання інформації про специфічні потреби й перспективи розвитку дитини, сприяння в організації комплексної діагностики та раннього початку освітнього процесу;
- налагодження сімейного мікроклімату.

Основні принципи роботи клубу:

- добровільність;
- толерантність;
- компетентність;
- дотримання педагогічної етики;
- конфіденційність.

Клуб формується з батьків, діти яких перебувають на обліку в інклюзивно-ресурсному центрі. Тематика занять клубу планується за результатами опитування. Важливою умовою ефективності роботи клубу є системність. Зустрічі проводяться щомісяця. Форми організації роботи клубу:

- індивідуальні та групові консультації фахівців;
- психологічні тренінги;
- семінари-практикуми;
- родинні свята;
- майстер-класи.

Орієнтовний план роботи клубу «Крокуємо разом» представлено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

План роботи батьківського клубу «Крокуємо разом»

№ з/п	Тема	Дата	Відповідальний	Примітки
1	Семінар-практикум «Роль родини у формуванні особистості дитини. Вікові психологічні особливості»	січень	практичний психолог	
2	Групова консультація «Відкриваємо інклюзивний клас. Від діалогу до співпраці»	лютий	учитель-дефектолог	
3	Презентація «Світ сімейних захоплень». Майстер-клас з виготовлення писанок	березень	учитель-реабілітолог	
4	Онлайн-семінар «Розлад дефіциту уваги та гіперактивності. Як допомогти дитині навчатися»	квітень	практичний психолог	
5	Заняття з елементами тренінгу «Психологічне здоров'я батьків – запорука успішного розвитку дитини»	травень	практичний психолог	
6	Групова консультація «Здорова родина – здорова дитина»	вересень	учитель-реабілітолог	
7	Тренінг з використанням елементів арттерапії «Малюємо мрію»	жовтень	практичний психолог	
8	Практикум «Корекція порушень звуковимови в дітей»	листопад	учитель-логопед	
9	Родинне свято «Святий Миколай, двері в казку відчиняй!»	грудень	учитель-дефектолог	

Для корекції психологічного стану батьків ми розробили та включили до плану роботи клубу низку занять з елементами тренінгу. Наводимо приклад такого заняття.

«Психологічне здоров'я батьків – запорука успішного розвитку дитини»
(тренінгові заняття)

Мета заняття: формування вмій і навичок батьків дітей з особливими освітніми потребами щодо збереження та зміцнення свого психічного здоров'я через оволодіння способами психічної саморегуляції та активізацію особистісних ресурсів.

Тривалість заняття: 2 год 30 хв.

Структура заняття:

№	Вид роботи	Тривалість заняття	Матеріали
1	Привітання. Вступне слово	3 хв	Аркуші паперу, кольорові маркери
2	Вправа на знайомство «Кроки до свого "Я"»	10 хв	Аркуші паперу, кольорові маркери
3	Вправа «Правила»	10 хв	
4	Вправа «Млин»	10 хв	Плакат «Млин», стікери, кольорові маркери
5	Вправа «Асоціації»	7 хв	
6	Вправа «Я відчуваю тривогу, коли...»	5 хв	
7	Презентація «Стрес і тривожність: як уберегти психіку?»	30 хв	Мультимедійний проектор, екран
8	Вправа «Потяглися –зламалися»	15 хв	
9	Вправа «Квітка»	10 хв	
10	Вправа «Я володію, знаю, умію!»	20 хв	Чисті аркуші формату А4, кольорові маркери, буклети з антистресовими техніками
11	Ресурсна вправа «Все одно ти молодець...»	15 хв	
12	Вправа «Крила підтримки»	5 хв	
13	Вправа «Очікування»	10 хв	Плакат «Пісочний годинник», стікери, кольорові маркери

Перебіг заходу

Вступне слово ведучого

– Що значить бути батьками? Це означає щоденно присвячувати свої сили та енергію дитині. А бути батьком дитини з особливими освітніми потребами – це значить витратити такої енергії значно більше, бо вдвічі більше потребує дитина. Саме тому дуже часто виникає емоційне вигорання, відчуття спустошеності. Не всі можуть у такій ситуації надати допомогу собі, а це вміння є потрібним і необхідним. Найбільш вираженими симптомами емоційного вигорання є неадекватне вибіркове емоційне реагування і спрощення сімейних обов'язків або якоюсь мірою відмова від них. У фазі формування наявні такі симптоми: психотравмувальні переживання, емоційно-моральна дезорієнтація, психосоматичні прояви. Уміння володіти своїм станом – один з головних показників, від яких залежать психологічне здоров'я. Людина, яка знає свій внутрішній світ, свої потреби й можливості їх задоволення, може більш усвідомлено та ефективно розподілити власні можливості протягом дня, тижня, місяця, навіть року, отже, продовжити час власного успішного життя і надати необхідну допомогу й підтримку дитині.

Вправа на знайомство «Кроки до свого “Я”»

Учасникам роздаються аркуші й пропонується зазначити на них своє ім'я, яким хотіли б, щоб їх називали під час тренінгу. Кожен учасник репрезентує себе, указуючи написане ім'я і називає власні три позитивні якості.

Вправа «Правила»

Інструкція: «Після знайомства обговоримо основні правила роботи групи. Я буду озвучувати правила, ви можете їх доповнити чи змінити».

1. Правила роботи групи:
2. Звертатися на ім'я.
3. Приймати себе та інших такими, які вони є.
4. Бути щирим.
5. Спілкуватися без критики.

6. Робота в групі – добровільна.
7. Поважати кожного учасника.
8. Конфіденційність.
9. Спілкування «тут і зараз».
10. Використовувати «Я-висловлювання».
11. Телефони на «вібро».

Вправа «Млин»

Мета: збір очікувань.

Завдання: приклеїти стікери з написаними очікуваннями від тренінгу на верхню частину млина.

Вправа «Асоціації»

Учасники сидять у колі. Передають один одному іграшку, називаючи якомога більше асоціацій до слова «здоров'я»:

- успіх;
- спокій;
- спілкування;
- упевненість;
- стабільність;
- спілкування з природою;
- життєрадісність;
- гармонія;
- хороше самопочуття тощо.

Водночас є фактори, які заважають нам тримати внутрішню рівновагу. Один з найголовніших чинників – це стрес.

Вправа «Я переживаю тривогу, коли...»

Мета: привернути увагу до внутрішнього стану оточення.

Перебіг вправи: потрібно продовжити речення: «Я відчуваю тривогу, коли...». Спробуємо декілька способів подолання напруження, позбуття тривоги.

Презентація «Стрес і тривожність: як уберегти психіку?».

Вправа «Потяглися – зламалися»

Заснована на техніці з тілесноорієнтованої терапії. Вона спрямована на розвиток здатності до зняття м'язових за-

тискачів, що часто є супровідним фактором у стресових ситуаціях. Батькам пропонується з вихідного вертикального положення спрямуватися всім тілом угору, спочатку не відриваючи при цьому п'ят від підлоги, а потім потягнутися і на носочках. Після команди «зламалися» м'язи розслаблюються, напруга спадає, тіло обвисає, «ламається» в суглобах та учасники опускаються на підлогу [1, с 97].

Вправа «Квітка»

Займіть вихідне положення: сядьте навпочіпки, голову нагніть до колін та обхопіть їх руками. Уявіть себе маленьким насінням, яке пробивається через товщу землі. Напружтеся, поки не вирівнюючись. Відчуйте в собі сили для подолання тяжкості землі. Трохи підніміть голову. Це з'явився паросток. Потихеньку розпрямляйте коліна й спину. Піднімайтеся. Повільно зростаєте вгору. Не поспішайте. Зростаєте сильною, міцною квіткою. Піднімайтеся всі вище й вище. Тягніться до сонця. Подивіться вгору. Ось виліз пуп'янок квітки. Розпрямляйтеся ще більше. Підніміть руки вгору. Ось і розкрилися пелюстки бутону. Дивлячись угору, посміхніться. Ваша квітка розцвіла. Потягніться ще сильніше, посміхніться. Яку красиву квітку ви створили!

Але минуло літо, і настала осінь. Поступово розслабляйтеся. Ваша квітка стала в'янути й засихати. Поступово опускайте руки. Опускайте плечі. Зів'яли й опали пелюстки квітки. Повільно опускайте голову вниз. Опало листя. Скиньте вниз руки. Подув холодний вітер, та ось підсильним його поривом впала й стеблинка квітки. Опускайтеся на підлогу. Розслабтеся, як тільки можна. Кілька секунд полежіть, не рухаючись. Відпочивайте... [1, с. 26–28].

Вправа «Я володію, знаю, умію!»

Інструкція. Візьміть аркуші паперу А4, розділіть ручкою на три рівні частини по вертикалі. Потім у першій колонці напишіть «Я володію», у другій – «Я знаю», у третій – «Я вмію». Заповніть ці колонки відповідно до назв. Намагайтесь робити це завдання із задоволенням.

Я впевнена, що у вас усе вийде, адже в кожній людині є дуже багато переваг. Час виконання 7 хвилин. Після завершення роботи учасники зачитують те, що написали. Іде обговорення. Ведучому важливо підтримати тих, у кого занижена самооцінка, допомогти їм знайти в собі кращі сторони. Ця вправа дуже ефективна саме в групі, тому що кожен може почути про достоїнства інших учасників і знайти в собі ще дуже багато всього позитивного, що сприяє підняттю самооцінки й особистісному зростанню.

Техніка «Суботній вечір» (проговорити як варіант отримання ресурсів). Ця техніка буде сприяти вашому росту, кристалізації інтересів. Якщо ви «схвильовані» обставинами, то не можете похизуватись оволодіннями емоцій. Ця техніка може допомогти вам налаштуватися на наступний робочий тиждень.

Зміст: сутність техніки проста. Від вас потрібно привчити себе, своїх близьких і друзів до того, що вечір суботи (можна вибрати будь який інший день) – це ваш час. Час, коли ви займаєтеся собою. У цей час можна ізолюватися від людей в окремій кімнаті. Можна піти погуляти, сходити в парк або переглянути будь-який фільм. Можна робити все, що вам спаде на думку. Є одне обмеження – не бути пов'язаним з кимось цього вечора або якимись зобов'язаннями. Безумовно, можна присвятити суботній вечір спілкуванню з батьками, друзями тощо, але так чи інакше все одно від вас будуть щось вимагати, тому найкраще залишитися наодинці з собою, своїм хобі, своїми думками.

Ресурсна вправа «Все одно ти молодець...»

Мета вправи: підвищення самооцінки; взаємопідтримка та взаємодопомога учасникам.

Перебір:

1. Учасники об'єднуються по двоє.
2. У парах одна сторона розповідає іншій про свої складності та проблеми.
3. Друга сторона уважно слухає, а потім вимовляє речення «Все одно ти молодець тому, що...».
4. Потім пари обмінюються своїми ролями.
5. Наприкінці проводять коротке обговорення відчуттів та емоцій. Групі наголошується на тому, що потрібно в колективі, у своїй родині та в спілкуванні з друзями підтримувати один одного й допомагати розв'язувати проблеми, але допомога

має бути якісною. Якою? Будемо вчитися на цьому тренінгу [3, с. 65–66].

Вправа «Крила підтримки»

Необхідно зручно сісти або лягти й свідомо викликати в собі відчуття, які у вас асоціюються з упевненістю. Для цього треба поритися в пам'яті, згадати й заново пережити кілька ситуацій, при яких ви відчували себе дуже впевнено. Зазвичай у таких випадках виникає відчуття, що за спиною вирости крила. Людина випрямляє спину, розправляє плечі та впевнено дивиться в очі іншим. При цьому підвищується контроль ситуації і поліпшується координація рухів [2].

Вправа «Очікування»

Мета: отримання зворотного зв'язку про заняття.

Завдання: приклеїти стікери з вашими очікуваннями від тренінгу на нижню частину годинника, якщо вони справдилися. Якщо ні, хай залишаються у верхній частині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейко Б. В. Моделі психологічної допомоги родинам осіб з психофізичними порушеннями, спрямовані на зміну та корекцію емоційних станів та переживань // мат-ли наук.-практ. звітної конф. кафедри корекційної педагогіки та інклюзії факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, 2017 р. Львів : Університетська книга, 2017. С. 26–28.
2. Буковська О. О. Напрямки психологічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими освітніми потребами. URL: <https://cutt.ly/WYg5Wu0> (дата звернення: 10.09.2021).
3. Бісікало Л. Г., Задорожня О. Г., Жук Т. В., Ілляшенко Т. Д., Каменщук Т. Д., Копчинська А. С., Макарян Д. С., Обухівська А. Г., Паламарчук Н. М., Паланюк Т. М., Токаленко З. В., Якимчук Г. В. «Психологічний супровід інклюзивної освіти» Національна академія педагогічних наук України Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи. Київ, 2017 // УНМЦ практичної психології і соціальної роботи. С. 65–66.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ

Діана Владикіна,
практичний психолог
КУ «Інклюзивно-ресурсний центр
Лисичанської міської територіальної громади
Луганської області»

Народження дитини з порушеннями розвитку завжди є стресом для родини. Дитина з особливими потребами обмежена у свободі та соціальній значущості. У неї дуже високий рівень залежності від родини, обмежені навички взаємодії в соціумі. Проблема виховання та розвитку дитини з особливими освітніми потребами стає невіддільною для сім'ї, батьки опиняються в психологічно складній ситуації: вони відчують біль, горе, почуття провини, часто впадають у відчай. Таким родинам потрібна комплексна психолого-педагогічна допомога. До роботи із сім'єю, яка має дитину з особливими освітніми потребами, слід підходити з гуманістичних позицій, орієнтувати батьків на випереджальну підготовку дитини до життя, розвивати в неї вміння мислити категоріями майбутнього, формувати позитивні перспективи її розвитку.

На теперішній час стає актуальним пошук нових шляхів та форм допомоги таким батькам. Своєчасне надання необхідного психолого-педагогічного супроводу з раннього віку дозволяє забезпечити корекцію порушень дитини, поліпшити її розвиток, забезпечити її соціальну адаптацію. Психологічна допомога батькам дітей з особливими освітніми потребами є однією з важливих ланок у системі їхньої реабілітації.

Саме для цього в нашому інклюзивно-ресурсному центрі для батьків та законних представників дітей з особливими освітніми потребами було створено клуб «Звичайні батьки незвичайних дітей», який успішно працює вже третій рік.

Мета роботи нашого клубу полягає в забезпеченні адекватної інтеграції родин, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, підвищенні адекватності самосвідомості та рівня

соціальної та психологічної компетентності батьків, адже розширення їхніх можливостей потребують здійснення спеціальних заходів. Ці заходи спрямовані як на оптимізацію особистісного розвитку членів родини, так і на гармонізацію внутрішньосімейних та позасімейних міжособистісних контактів.

У якості **суб'єктів** психолого-педагогічного супроводу виступають батьки та законні представники дітей, які мають особливі потреби.

Відповідно до якісно-кількісних характеристик суб'єктів психокорекційного впливу психологічна допомога здійснюється за таким **напрямом**:

- ✓ Корекція порушень особистісної та міжособистісної сфер батьків.

Предметом психологічної допомоги в міжособистісних взаєминах є відносини між:

- ✓ батьками та дитиною, яка має порушення розвитку;
- ✓ батьками такої дитини та соціумом.

Модель психолого-педагогічного супроводу родин, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, ми створювали в межах інтегративного підходу, який містить використання різноманітних форм і методів:

- ✓ Казкотерапія, де використовується психологічна, терапевтична та розвивальна робота. Це може бути групова розповідь або складання авторської казки індивідуально кожним дорослим.
- ✓ Пісочна терапія – заняття проводяться з використанням води та піску.
- ✓ Психогімнастика – містить у собі ритміку, пантоміму, ігри на зняття напруження, розвиток емоційно-вольової сфери батьків.
- ✓ Арттерапія – створення власних або використання готових засобів образотворчого мистецтва. Малюнки дорослих відображають рівень емоційного напруження та психологічного комфорту.
- ✓ Кінотренінг – аналіз та групове обговорення відеороликів, яке має на меті більш глибоке усвідомлення внутрішніх переживань, або, навпаки, пошук ресурсів для продовження такої складної для кожного з батьків місії – навчання, виховання особливої дитини;

- ✓ Релаксація – у залежності від стану дорослого використовується спокійна класична музика, звуки природи та ін.

Засідання батьківського клубу «Звичайні батьки незвичайних дітей» проводяться 1 раз на 3 місяці згідно з тематичним планом-графіком, який складається на початку навчального року. Теми засідань обираються з урахуванням побажань самих батьків, їхньої актуальності для цієї категорії. Тривалість засідань – 1,5–2 години. Окрім стаціонарних засідань, спеціалісти інклюзивно-ресурсного центру постійно надають індивідуальні консультації. Кожне заняття має певну структуру:

- ✓ установчий етап;
- ✓ корекційний етап;
- ✓ релаксаційний етап;
- ✓ завершувальний етап.

Наше завдання – допомогти батькам не соромитися своєї дитини, сприймати її такою, яка вона є, познайомити їх із засобами розвитку пізнавальної та емоційно-вольової сфер дитини, спрямувати їхню діяльність на зону найближчого розвитку дитини з особливими освітніми потребами.

План-графік засідань батьківського клубу «Звичайні батьки незвичайних дітей» 2020–2021 н. р.

№	Тема та мета заняття	Строк проведення	Відповідальні
1	Світ у яскравих барвах Мета: сформувати концептуальне уявлення проблеми впевненості й початкові навички впевненої поведінки; сформувати основи емоційно орієнтованого та проблемно орієнтованого методів подолання стресу	вересень	Владикіна Д., практичний психолог, Возняк Л., практичний психолог
2	Упевнена поведінка – шлях до успіху Мета: закріпити початкові навички впевненої поведінки, визначити домінуючі інстинкти; сформувати навички розрізнення та використання конструктивних та неконструктивних думок	грудень	Владикіна Д., практичний психолог, Костянець Г., практичний психолог

3	Усебічний розвиток правильного мовлення Мета: розширити знання батьків про мовленнєві порушення, їхні прояви та можливості подолання; надати інформацію щодо змісту логопедичних занять та ефективності взаємодії батьків та спеціаліста	березень	Владикіна Д., практичний психолог, Чучук О., учитель-логопед
4	Моя дитина – звичайна дитина Мета: ознайомити з прийомами та методами розвитку когнітивної сфери дитини, сформувані уявлення про зону найближчого розвитку	травень	Владикіна Д., практичний психолог, Костянець Г., практичний психолог

Засідання 2. Упевнена поведінка – шлях до успіху.

Мета: закріпити початкові навички впевненої поведінки, визначити домінантні інстинкти; сформувані навички розрізнення та використання конструктивних та неконструктивних думок.

Тривалість: 2 години.

Матеріали та обладнання: напис індійського прислів'я, ноутбук, бланк з початком казки, бланки з «Ти-повідомленнями», хустинки, куплети загальновідомих пісень, відеоролик «Без коментарів», шаблони чобітків, м'яч.

Перебіг заняття

1. Вступ.

Нашу зустріч хотілося б почати індійським прислів'ям «Якщо не хочеш, щоб ноги боліли від колючок – покрив землю килимом. Але легше та дешевше купити пару чобітків». Ось про ці «чобітки» (або особливостях саморегуляції, управління мисленням, афектом, поведінкою увагою за допомогою свідомо чи автоматично використаних специфічних механізмів та засобів підтримки) піде мова на нашому занятті.

2. Очікування. Колективне складання твору-казки.

Ведучий розповідає початок казки, а учасники по черзі доповнюють її своїми питаннями, які записують у бланку казки. Що б ви особисто запитали в чарівника?

В одній далекій чарівній країні, у щасливій родині народилася довгоочікувана дитина. Її народження викликало в батьків найприємніші, зворушливі почуття. Час минав, дитина підросла, а батьки все частіше помічали, що їхня улюблена дитина не схожа на інших дітей. Це почало турбувати батьків, і вони стали шукати вихід.

Одного разу, коли родина гуляла в лісі, їм зустрілася бабуся, яка порадила звернутися до доброго чарівника, який жив у цій країні. Коли батьки прийшли до нього, то запитали:

---

3. Круглий стіл «Фази психологічного стану батьків, коли вони отримують інформацію про особливість дитини».

1 фаза – шок, розгубленість, безпорадність, страх, виникнення почуття власної неповноцінності;

2 фаза – «неадекватне» ставлення до дефекту дитини, яке характеризується негативізмом та запереченням поставленого діагнозу. Така позиція є своєрідною захисною реакцією.

3 фаза – «часткове усвідомлення особливих потреб дитини». Цей період супроводжується почуттям «хронічної печалі», депресивним станом, який є наслідком постійної залежності батьків від потреб дитини, відсутністю позитивних тенденцій у її розвитку.

4 фаза – початок соціально-психологічної адаптації всіх членів родини, викликаний прийняттям дефекту, установленням адекватних відносин зі спеціалістами та наслідуванням їхніх рекомендацій.

Питання для батьків: як у вас проходив період прийняття проблеми?

4. Вправа «Моя дитина».

Виконання вправи можна почати з пісні «Ну-мо вигукувати, один одним захоплюватись...» (рос. Давайте восклицать, друг другом восхищаться...) (*учасники виконують пісню хором під фонограму*). Потім дається завдання: ланцюжком закінчити фразу «Мені подобається, що моя дитина...».

Підсумок цієї вправи: любіть свою дитину такою, якою вона є.

5. Бесіда про впевнену, невпевнену (пасивну) та агресивну поведінку.

Дайте відповідь на запитання: Як ви гадаєте, яка поведінка краще підходить для досягнення успіхів у житті, у спілкуванні, безпечніша для самої людини: агресивна, упевнена або невпевнена? Поясніть, чому ви так гадаєте?

Багато пасивних людей не хочуть бути впевненими, бо бояться, що їхня поведінка буде здаватися агресивною. Агресивні люди часто бояться, що недостатня з їхнього боку агресивність буде сприйнята як пасивність. Упевнена поведінка є бажаною «золотою серединою», але як ви можете розрізнити одну від іншої?

Упевнена поведінка (асертивна). Мета впевненої поведінки – чесно, ефективно та прямо виразити свої думки, почуття, бажання та переконання. Коли людина поводить себе впевнено, вона відстоює власні права, не порушуючи прав оточуючих.

Агресивна поведінка. Мета агресивної поведінки – домінувати, принижувати, ображати та маніпулювати (хоча особистість, яка поводить себе агресивно, може цього й не усвідомлювати). Люди, які поведуться агресивно, відстоюють свої права за рахунок інших.

Пасивна поведінка. Мета пасивної поведінки – догодити тим, хто оточує, запобігти конфлікту, сприйматися оточенням як приємна людина та приховувати свої почуття. Люди, які поведуться пасивно, тримають свою думку при собі й не відстоюють своїх законних прав. У результаті їхні права часто порушують інші люди. Це може призвести до стримувального гніву та образи (гнів-у-собі), який час від часу буде проявлятися вибухами вербальної або фізичної агресивної поведінки.

Питання до учасників: як ви гадаєте, звідки береться пасивна поведінка?

Осуд. Іноді невпевнена поведінка розвивається тому, що в минулому була засуджена впевнена. (Висловлення своєї думки або проява ініціативи засуджували батьки.)

Позитивне закріплення. Невпевнена поведінка дуже часто позитивно закріплюється (ваші друзі засипають вас похвалою за те, що ви робите так, як їм потрібно).

Негативне закріплення. Негативне закріплення також допомагає підтримувати невпевнену поведінку тим, що дозволяє

вам уникнути неприємного негативного збудження. (Уникнення можливого конфлікту та незгоди усуває негативне збудження.)

Моделювання. Зазвичай ми наслідуємо людей з нашого оточення, які мають престиж та є предметом захоплення (наприклад, батьками).

6. Вправа «Впевнена, невпевнена та агресивна поведінка».

Група учасників об'єднується в три команди. Кожній команді пропонується продемонструвати в цій гіпотетичній ситуації невпевнені, агресивні та впевнені відповіді. Кожна команда бере одну карточку з описом ситуації, обмірковує її 5 хвилин. Потім пропонують 3 варіанти реакції. Усі учасники обговорюють ці варіанти. **Важливо! (Не)правильних відповідей немає!**

Приклад. Знайомий забув вчасно повернути позичені у вас гроші. **Агресивна реакція:** «Дідько! Я знав, що тобі не можна було вірити, коли ти обіцяв, що повернеш гроші! Я хочу отримати свої гроші!!!» **Невпевнена реакція:** «Я знаю, що набридаю тобі, але, як ти гадаєш, чи не зможеш ти повернути мені гроші найближчим часом?». **Упевнена реакція:** «Я гадав, що ми домовились, коли ти обіцяв повернути мені гроші сьогодні. Буду вдячний, якщо ти принесеш мені гроші пізніше за все в п'ятницю».

Перелік ситуацій:

1. Дитина завжди посміхається, коли сидить у транспорті поряд з літніми людьми. Коли ті, хто поряд, починають запитувати, чому вона так реагує, мама відповідає... (тому що любить!).
2. Бабуся дитини з особливими потребами зробила зауваження здоровій сусідській дівчинці, що вона не вітається. Мама дівчинки відповіла бабусі: «Ви краще свого онука виховуйте!». Бабуся відповідає...
3. Розповідає мати дитини з особливими потребами: «Ми з сином стоїмо в черзі. Він торкається руками жінки, яка стоїть попереду. Жінка обертається і робить зауваження матері: «Треба виховувати дитину!». Мати...

7. Вправа «Я – повідомлення».

Можливо, що ви ніколи не звертали уваги на зміст та побудову ваших щоденних звичних фраз. Якщо всі наші речення, які містять займенники, поділити на дві великі групи, то можна виділити «Ти – повідомлення» і «Я – повідомлення».

Що це таке «Ти – повідомлення»? Це спосіб повідомлення комусь інформації про нього самого, його поведінку, рисах характеру й т. ін., при якому створюється враження вашої правоти та неправоти іншої людини. Вони відображають відмінність вашої точки зору від точки зору тієї людини, з якою ви спілкуєтесь. Спосіб, яким зазвичай подають «Ти – повідомлення», легко може викликати роздратування або захисну реакцію в людини, якій вони адресовані. Часто в цих випадках може виникнути конфлікт, який пов'язаний не стільки з якоюсь проблемою, скільки зі ставленням до неї людини, яка припускає «Ти – повідомлення». Прикладом цього може слугувати ситуація, у якій батько сердиться на дитину за те, що та, наприклад, залишила свою кімнату неприбраною. Замість того щоб попросити дитину прибрати кімнату або придумати щось таке, щоб спонукало її в майбутньому тримати кімнату в чистоті, батько говорить фразу, будуючи її як «Ти – повідомлення»: «Ти завжди залишаєш у кімнаті бруд!». Відтепер конфлікт уже не пов'язаний з кімнатою. Після сказаного конфліктна ситуація виникає у зв'язку з тим, що й чому робить дитина, а також з тим, завжди або тільки іноді вона робить це. У результаті дитина відчуває себе поганою та ображається.

«Я – повідомлення» – це спосіб повідомлення інформації про ваші власні потреби, почуття або сценках – без образи чи засудження того, до кого звернено повідомлення. Ви говорите про те, чого ви бажаєте, що вам потрібно або що ви думаєте, а не про те, що слід робити або казати дитині. Ви захищаєте свої інтереси, але при цьому не чините тиску на дитину. Так вона не засуджується, не звинувачується і не атакується. Дитина не буде почувати себе «притиснутою до стіни», у неї не буде необхідності захищатися, отже, загострювати конфлікт чи образу. За допомогою «Я – повідомлень» обговорюється вчинок дитини, а не її особистісні якості.

Приклад: *Ти завжди жахливо поводишся! – У цій ситуації мене засмутила така поведінка. Я знаю, що моя дитина може бути іншою, тому, будь ласка, наступного разу будь більш стриманим.*

Завдання: сформулюйте один з елементів «Я – повідомлення». Закінчіть кожну із цих фраз трьома різними способами просто для того, щоб відчути емоції, які вони викликають:

Ти ніколи мене не чуєш! – Коли я бачу, що співрозмовник мене не чує, мені неприємно, але ж я говорю досить важливі речі. Будь ласка, будь уважнішим до того, що я говорю.

Чого ти весь час говориш паралельно зі мною? – Мені складно говорити, коли хтось ще говорить одночасно зі мною. Якщо в тебе є питання, постав його. Можливо, коли я закінчу говорити, у тебе виникне менше запитань.

Ти мені заважаєш! Ти вже «дістав» мене своїми питаннями!

– Мені було б дуже приємно, якщо ти ставив за питання у більш зручний час.

Від тебе стільки галасу! – Я відчуваю велике роздратування, коли у квартирі галас.

8. Вправа «Доспіваймо до кінця».

Учасники об'єднуються у 2 групи. Кожній групі даються картки з відомими піснями:

«Разом весело крокувати» сл. М. Матусовського, муз. В. Шаїнського;

«Коли мої друзі зі мною» сл. М. Танича, муз. В. Шаїнського.

Завдання: поклавши руки на плечі сусіда, доспівати в загальному хорі свою пісню до кінця.

9. Завершення зустрічі.

9.1. Перегляд відеоролика «Жага життя».

URL: <http://www.youtube.com/watch?v=iDjipMVgeIQ>

Ролик переглядається в повній тиші, без коментарів. Наступна вправа починається через 30 сек. паузи.

9.2. Вправа «Принцип “каменя на дорозі”» (завищення імовірності неприємних подій). **Візуалізація** (музикальний супровід).

9.3. Інструкція. Сядьте зручно. Розслабтеся. Уявіть, що ви йдете вночі путівцем. Майже нічого не видно. Ліхтаря немає. Ви знаєте, що на дорозі багато каменів. І ви йдете невпевненим обережним кроком, бажаючи тільки одного – не спіткнутися. І ви все одно весь час спотикаєтесь – спотикаєтесь через ваші побоювання.

Але ж ось вам набридло боятись. Ви припинили думати про камені на дорозі. Ви впевнені, що ви спритний і сміливий, ви обов'язково дійдете. Ви йдете впевненим, легким кроком, майже

летите, думаючи про те, що життя, як і цей шлях, попри всі його перешкоди, – чудове.

Спробуйте пояснити по-доброму, чому воно (шлях, життя), незважаючи ні на що, чудове. (Я щасливий, що можу йти цим путівцем, дихаючи чистим сільським повітрям, насолоджуючись п'янким ароматом весни. Я здоровий. Я активний. Я не боюся спіткнутися через камені, тому що я достатньо спритний. Попереду на мене чекає теплий, затишний дім, світло й радість зустрічі з моїми близькими).

А тепер – найголовніше! Подумайте та усвідомте, що життя, попри все складне в ньому, – чудове. Поясніть, чому це так.

10. Підсумки зустрічі. Вправа «Чобітки».

Завдання: опишіть на своїх шаблонах-чобітках одним реченням, які «чобітки» ви знайшли в нашій сьогоднішній зустрічі і які питання або пропозиції ви можете додати для подальшої нашої роботи.

ЛОГОПЕДИЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЕФЕКТИВНА ФОРМА СПІВПРАЦІ БАТЬКІВ ТА ВЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ КОРЕКЦІЙНОГО ЛОГОПЕДИЧНОГО ВПЛИВУ

Оксана Чучук,
учитель-логопед
КУ «Лисичанський інклюзивно-ресурсний центр
Лисичанської міської ради Луганської області»

Важливою і невід'ємною частиною роботи з подолання мовленнєвих порушень у дітей є тісна взаємодія логопеда та батьків. Участь батьків у корекційному процесі обов'язкова й надзвичайно важлива.

Для надання допомоги батькам в оволодінні основними прийомами логопедичної роботи з дитиною в домашніх умовах у своїй практиці використовуємо різні форми роботи: як індивідуальні, так і групові, але найефективнішими, з нашого погляду, є логопедичні тренінги, на яких батьки не тільки отримують корисну інформацію, але й мають змогу застосувати знання на практиці та відчувати всю користь логопедичної роботи на власному досвіді.

Часто батьки скаржаться, що діти не бажають удома виконувати вправи артикуляційної гімнастики, сидячи перед дзеркалом. Саме тому рекомендуємо батькам використовувати дещо нетрадиційну артикуляційну гімнастику з використанням солодощів і хочемо поділитись із власного досвіду деякими ігровими засобами зміцнення артикуляційної моторики, які можна використовувати в домашніх умовах під керівництвом батьків.

Ігровий логопедичний тренінг для батьків «Смачна артикуляційна гімнастика»

Мета: надання допомоги батькам в оволодінні основними прийомами артикуляційної моторики дитини в домашніх умовах.

Завдання:

- навчати ігровим прийомам розвитку рухливості й координації органів артикуляції за допомогою нетрадиційних пристосувань;

- ознайомити з правилами організації артикуляційної гімнастики вдома;
- розширювати ступінь включеності батьків у реалізацію корекційної роботи з дітьми.

Обладнання: невелике ручне дзеркало (приблизно 9x12 см), цукерки «Chupa-chups», цукерки «M&M», виноград або шматочки банану, нанизані на дерев'яні шпажки, половинки апельсина або яблук, цукерки «Мармеладний черв'ячок», сушки, соломка соломка.

Перебіг ігрового тренінгу

Логопед: Гімнастика для рук, ніг – справа звична й знайома для всіх. Зрозуміло, для чого ми тренуємо м'язи, щоб вони стали сильними, рухливими. А ось навіщо язик тренувати, адже він і так «без кісток»?

Язик – головний м'яз органів мовлення. І для нього, як і для будь-якого м'яза, гімнастика просто необхідна, адже язик повинен бути досить добре розвинений, щоб виконувати тонкі цілеспрямовані рухи для правильної звуковимови.

Що ж таке артикуляційна гімнастика?

Мета артикуляційної гімнастики – вироблення повноцінних рухів і певних положень органів артикуляційного апарату, необхідних для правильної вимови звуків.

Завдяки своєчасним заняттям артикуляційною гімнастикою і вправ з розвитку мовного слуху деякі діти самі можуть навчитися говорити чисто й правильно, без допомоги фахівця. Діти зі складними порушеннями звуковимови зможуть швидше подолати свої мовленнєві порушення, коли з ними почне займатися логопед: їхні м'язи вже будуть підготовлені. Артикуляційна гімнастика дуже корисна також дітям з правильною, але млявою звуковимовою, про яких кажуть, що в них «каша в роті». Заняття артикуляційною гімнастикою дозволять усім: і дітям, і дорослим – навчитися говорити правильно, чітко й красиво.

Рекомендації щодо проведення вправ з артикуляційної гімнастики в домашніх умовах.

1. Проводити гімнастику артикуляції потрібно щодня, щоб у дітей навички, що формуються, закріплювалися. Краще ви-

конувати вправи 2 рази на день: уранці та ввечері, по 3–5 хвилин. Не слід пропонувати дітям більш ніж 2–3 вправи за раз.

2. Кожна вправа виконується по 5–7 разів.

3. Статичні вправи виконуються по 10–15 секунд (утримання артикуляційної пози в одному положенні).

4. Артикуляційну гімнастику виконують сидячи, бо в такому положенні в дитини пряма спина, тіло не напружене, руки й ноги знаходяться в спокійному положенні.

5. Дитина повинна добре бачити обличчя дорослого, а також своє обличчя, щоб самостійно контролювати правильність виконання вправ, тому дитина й дорослий під час проведення артикуляційної гімнастики можуть перебувати перед настінним дзеркалом, також можна скористатися невеликим ручним дзеркалом (приблизно 9x12 см).

Організація проведення артикуляційної гімнастики в домашніх умовах.

1. Перш ніж приступити до виконання артикуляційних вправ, ви повинні з'ясувати, як ваша дитина орієнтується в просторі: чи може вона показати, що знаходиться праворуч, ліворуч, попереду, ззаду, нагорі, унизу; розрізняє вона праву й ліву руки. Без цього виконання артикуляційної гімнастики неможливе або вкрай важке для дитини.

2. Розкажіть про майбутні вправи, використовуючи ігрові прийоми.

3. Продемонструйте правильне виконання вправи.

4. Запропонуйте дитині повторити вправу, проконтролюйте її виконання.

5. Слідкуйте за якістю виконаних дитиною рухів: точність руху, плавність, темп виконання, стійкість, перехід від одного руху до іншого.

Логопед: Я пропоную вам, шановні батьки, виконати вправи нетрадиційної харчової, смачної артикуляційної гімнастики, які ви зможете використовувати з дітьми вдома, та відчути всю користь таких вправ на власному досвіді.

Ефективність виконання артикуляційних вправ збільшується за рахунок позитивного настрою дитини та підключення смакових рецепторів.

Артикуляційна гімнастика «Сластьончики»

Обладнання: цукерка «Chupa-chups», цукерка «M&M», виноград або шматочки банану нанизані на дерев'яну шпажку, половинка апельсина або яблука, цукерка «Мармеладний черв'ячок».

I. Вправи з використанням цукерки «Chupa-chups»:

- «Спіймай цукерку»: висунути вузький язик. Тягнутися язиком поперемінно праворуч – ліворуч, угору – униз, намагаючись торкнутися цукерки.
- «Солодка гармата»: покласти цукерку на губи, утримувати її губами на рахунок до 5-ти, на видохи виштовхують цукерку з рота.
- «Солодка цукерочка»: помазати цукеркою верхню губу та облизати її, потім так само з нижньою.

II. Вправи із цукеркою «M&M»:

- «Тримаємо цукерочку»: витягнути язик, покласти на нього цукерочку й утримувати на рахунок до 5-ти.
- «Чарівник»: підіймаємо цукерку на язиці до верхньої губи, притискаємо й утримуємо.

III. Вправи з фруктами (половинка апельсина або яблука):

- «Малюємо сонечко»: облизуємо половинку апельсина по корочці, малюючи кінчиком язика коло в один, а потім інший бік.

IV. Вправи з ягодами: (можна використовувати виноград або шматочки банана, нанизані на дерев'яну шпажку):

- «Намисто»: кінчиком язика пересуваємо ягоди в один, а потім інший бік.

V. Вправи із цукеркою «Мармеладний черв'ячок»:

- «Упіймай черв'ячка»: витягувати губи, намагаючись спіймати цукерку.
- «Спіймали черв'ячка»: утримувати цукерку витягнутими губами на рахунок до 5-ти.
- «Вуса»: утримувати цукерку на витягнутих губах.

Артикуляційна гімнастика «До чаю»

Обладнання: соломка солодка, сушки.

1. Вправи із сушкою:

- «Рятівники»: витягнути язик, просунути його вперед, у сушку, як у «рятівний круг», та повернути назад;

- «Замок»: утримуємо сушку на язиці, кінчиком язика, доторкаючись до верхньої губи, закриваємо «замок»;
- «Хоботок»: витягнути губи, просунути їх у сушку та утримувати на рахунок до 5-ти.

2. Вправи із соломкою:

- «Силачі»: утримувати соломку довгим язиком під нижньою губою, утримувати соломку довгимязиком на верхній губі.
- «Фокус»: підняти кінчик язика за верхні зуби, утримувати бублик або соломку.
- «Вудка»: зафіксувати соломку між язиком і верхніми зубами, наче «Вудка», надягнути на «Вудку» бублик.

Логопед: Як ви могли помітити, ми витратили всього кілька хвилин на те, щоб виконати ці вправи. Виконання артикуляційної гімнастики не завдасть вам великої праці, а дитині принесе не тільки задоволення, але й велику користь, а вам дозволить спостерігати за її прогресом.

СЦЕНАРІЙ ТРЕНІНГУ ДЛЯ БАТЬКІВ «КРОК ДО РОЗУМІННЯ ОСОБЛИВИХ ОСВІТНІХ ПОТРЕБ»

Олеся Мирошниченко,
методист кафедри педагогіки
та психології Луганського ОІППО

1. Знайомство. Вправа «Тайна імені».

Час: 10–15 хвилин.

Матеріали: не потрібні.

Мета: зняття напруги, запам'ятовування імен.

Перебіг вправи

Учасники стають у коло. За годинниковою стрілкою, починаючи з ведучого, гравці повинні створити фрази, де кожне слово відповідає буквам їхнього імені та характеризує їхні особисті якості. Наприклад, Лера може сказати: «Я лінива, єхидна, руда, артистична».

Вправа завершується, коли останній учасник назвав себе.

2. Вправа «Промені толерантності».

Час: 10 хвилин.

Мета: установити правила тренінгової групи.

Перебіг вправи

Усі ми знаємо, що без сонячного світла немає життя на землі. Від сонячних променів залежить усе. Створімо й ми власне сонце толерантності.

Для цього візьміть, будь ласка, аркуші паперу та напишіть правила, які допоможуть нам бути в нашій групі, та приклейте їх до нашого сонечка.

Наприклад:

1. Допомогати один одному, бути дружніми, захищати слабких.
2. Не сваритися, намагатися зрозуміти один одного.
3. Не звертати уваги на національність, віросповідання, зовнішність, звички.
4. Більше спілкуватися, пізнавати один одного.
5. Поважати один одного, намагатися самому стати краще.

3. Вправа «Баргоди та Рутери».

Час: 15–20 хвилин.

Мета: Визначити поняття упередження. Пояснити, як виникають та розвиваються упередження і дискримінація. Прояснити, як себе почуває той, до кого ставляться з упередженням.

Матеріали: набори різнокольорових олівців або фломастерів, ручки, чисті аркуші паперу.

Перебіг вправи

Ведучий надає інструкцію: візьміть, будь ласка, аркуш паперу та олівці, прослухайте розповідь про барготів та рутерів, після цього намалюйте їх.

БАРГОТИ ТА РУТЕРИ (** написано Барготом **)

Барготи живуть у країні, яка називається Баргонія. Ця країна розміщена на іншому краї землі та знаходиться між островами Цейтер і Требонія. Мешканці Баргонії – чудові люди. Діти там рідко сваряться, а дорослі спокійно працюють. Харчуються в Баргонії переважно рисом, але тарілки барготів ніколи не бувають порожніми. Погода в Баргонії не змінюється протягом року: там тепло й сонячно, і дме легкий вітерець.

Рутери живуть в іншій країні, яку називають Рутерія. Ця країна знаходиться на іншому краю землі й знаходиться між островами Більбо та Треблін. Мешканці Рутерії – дуже погані люди. Діти завжди кричать одне на одного, а дорослі б'ються. На роботі дорослі нічого не роблять: вони там сплять та лаються замість того, щоб працювати. Погода в Рутерії завжди холодна, хмарна й дощова.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ:

- Як ви думаєте, що за люди рутери?
- Чи всі рутери такі, як впливає з відомої нам інформації?
- Як ви думаєте, що за люди барготи?
- Чи всі барготи такі як впливає з відомої нам інформації?
- Чому ви намалювали барготів саме такими?
- Чому ви намалювали рутерів саме такими?
- Чому ви вважаєте, що рутери непривабливі?
- Чому ви вважаєте, що барготи чудові?
- Як ви вважаєте, якби опис рутерів давали й рутери, і барготи, то в чому ці описи співпадали б і в чому, на вашу думку, ці описи різнилися б?

Ведучий наголошує, що насправді нема таких країн – Баргонія та Рутерія. Розбирає з учасниками поняття упередження. Обговорює, як малюнки демонструють упереджене ставлення до певної групи людей [2, с. 29].

4. Вправа «Кінопроба».

Час: 15–20 хвилин.

Матеріали: міцний стілець, папір, ручки.

Мета: навчити батьків перераховувати свої досягнення, вільніше говорити перед аудиторією, висловлювати позитивні твердження про себе перед іншими.

Перебіг вправи

Ведучий пояснює батькам, що за умовами вправи в них буде можливість знятися у фільмі, який буде демонструватися по всьому світу. Якщо вони отримають роль, їм доведеться грати разом з кінозірками. Щоб спробувати себе на роль, слід зробити таке:

- Скласти список речей у своєму житті, якими вони пишуться (3–5 позицій). Наприклад, батьки можуть пишатися своїми спортивними досягненнями, успіхами в навчанні, своєю обов'язковістю тощо. (Ці п'ять речей (учинків) записують на аркушах.)
- Вибрати зі свого списку одне досягнення, яким батьки пишуться найбільше.
- Першому добровольцю пропонується сісти на стілець і поділитися своїм найбільшим досягненням, почавши зі слів «НЕ ХОЧУ ХВАЛИТИСЯ, АЛЕ...». Решта перебувають у ролі режисерів, які відбирають актора на роль.

Після виступу першого учасника йому всі аплодують, і він сідає на своє місце. Наступним виступає той, хто знаходиться за напрямом руху годинникової стрілки по колу від першого.

Так триває, доки не виступлять усі учасники.

Коли закінчаться всі виступи, ведучий пропонує поаплодувати «всім учасникам» і переходить до обговорення питань:

- Що ви відчували, сидячи на стільці та ділячись із групою своїми досягненнями?
- Ви нервували або відчували страх, невпевненість, виступаючи перед групою? Якщо так, то чому?
- Чи сподобалося вам слухати інших?
- Як вам здається, інші батьки відчували те саме, що й ви, стоячи на стільці? Чому?
- Як ви вважаєте, вас візьмуть на роль? Поясніть [3, с. 46].

5. Вправа «Хто Я?».

Час: 15 хвилин.

Мета: навчити формулювати свої думки та почуття стосовно

особистих тем. Усвідомити свої позитивні характеристики. Замислитися над привабливими рисами інших людей.

Матеріали: додаток «Хто я?», ручки, фліпчарт (дошка), фломастер, листки з надрукованими «Питаннями для обговорення».

Перебіг вправи

Ведучий роздає батькам аркуші з реченнями, які треба закінчити (додаток «Хто я?»). Пропонує чесно й відверто закінчити речення. Попереджає, що робота має виконуватися індивідуально. Коли батьки заповнять аркуш, просить їх назвати по одній характеристиці людей, які викликають у них захоплення. Названі характеристики ведучий записує на фліпчарті (дошці).

Питання для обговорення:

1. Чи важко було відповідати на питання? Чому?
2. Чи відчували ви ніяковість чи певні труднощі, коли писали про себе щось хороше, хоча знали, що ніхто не буде це читати? Чому?
3. Чи сподобалося вам думати про свої позитивні характеристики? Запропонуйте батькам прочитати характеристики, що записані на дошці. Спитайте: – Чи свідчить цей список про те, який тип людей викликає у нас захоплення? Чи захоплюють нас негативні риси цих людей?

Запропонуйте батькам прочитати характеристики, що записані на дошці. Спитайте: – Чи свідчить цей список про те, який тип людей викликає в нас захоплення? – Чи захоплюють нас негативні риси цих людей? Чому?

Хто Я? (додаток)

Ім'я _____ Д а т а _____

Найбільше я турбуюся про таких людей:

Я пишаюся собою, коли я...

Я симпатична людина, тому що...

Найбільше я захоплююся такими людьми:

У них мене найбільш захоплюють такі риси:

У мене є дві чудові риси:

Одна з найбільш гарних справ, які я зробив у своєму житті – це... [4, с. 51].

6. Вправа «Ціннісні орієнтації».

Час: 20–25 хвилин.

Мета: розібрати ціннісні орієнтації, які допомагають у житті.

Перебіг вправи

Ведучий говорить: «Зараз ми ознайомимось із переліком, який становить основу системи ціннісних орієнтацій особистості. Така система визначає світогляд та життєву концепцію людини, чого людина прагне в житті та як ставиться до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, навіщо робить ті чи інші вчинки». Ведучий роздає батькам бланки з переліком цінностей. Просить учасників прочитати їх, за потреби пояснює, що означають перелічені цінності.

Далі ведучий пропонує учасникам обрати: 10, а потім 5 цінностей і пронумерувати їх за ступенем значущості для них.

На наступному етапі ведучий роздає учасникам по 3 маленьких аркуші паперу й пропонує написати на кожному з них по одній з найбільш пріоритетних для них цінностей. Після цього педагог просить віддати йому по одному аркушу, на якому написано таку цінність, яку порівняно з іншими можна досить легко віддати. Потім педагог просить батьків віддати йому ще по одному аркушу, залишивши так аркушик, на якому написано найбільш значущу для них цінність. На наступному етапі педагог пропонує учням назвати ті цінності, що залишилися в кожного (відповіді записуються на ватмані чи дошці), і пояснити, чому вони залишили саме цю цінність.

Питання для обговорення.

- Що ви відчували, коли тренер запропонував віддати аркуш із написаною цінністю, а потім ще один?
- Яку інформацію для роздумів ви отримали, виконуючи цю вправу?
- Чому важливо в житті мати особисті цінності?
- Як ви вважаєте, під впливом чого формуються цінності? (Відповідь: сім'я, релігія, культура, друзі, засоби масової інформації тощо.)
- Чи змінюються із часом цінності? (Деякі цінності є базовими, центральними; вони практично не змінюються протягом життя, інші ж цінності будуть трансформуватися.)
- Як би ви проранжували такі самі цінності через 5 або 10 років? Як ви вважаєте, цінності впливають на поведінку людей, їхнє життя? (Цінності визначають ті мотиви, якими особистість керується у своїй поведінці стосовно себе та інших.)
- Яке значення має усвідомлення особистих цінностей для життєвого самовизначення [1, с. 10].

7. Притча «Ворона та павич» (Носсрата Пезешкеяна).

Час: 5 хвилин.

У парку палацу на гілку апельсинового дерева сіла чорна ворона. По доглянутому газону гордо ходив павич. Ворона прокаркала: «Хто допоміг такому безглуздому птахові з'явитися в нашому парку? З якою зарозумілістю він виступає, ніби це султан власною персоною! Погляньте тільки, які в нього потворні ноги, а його оперення – що за огидний синій колір. Такий колір я б ніколи не носила. Свій хвіст він тягне за собою, ніби лисиця». Ворона замовкла, вичікуючи. Павич помовчав якийсь час, а потім відповів, сумно посміхаючись: «Думаю, що у твоїх словах немає правди. Те погане, що ти про мене говориш, пояснюється нерозумінням. Ти говориш, що я гордий, тому що ходжу з високо піднятою головою, так що пір'я на плечах у мене піднімається дибки, а подвійне підборіддя псує мені шию. Насправді ж, усе що завгодно, тільки не гордовитий. Я чудово знаю все, що потворного є в мені, знаю, що ноги мої в зморшках. Якраз це більше за все й засмучує мене, тому-то я і піднімаю так високо голову, щоб не бачити своїх непривабливих ніг. Ти бачиш тільки те, що в мені непривабливе, і закриваєш очі на мої достоїнства й мою красу. Хіба тобі це не прийшло в голову? Те, що ти називаєш потворним, якраз більше за все подобається людям... [5].

Чи трапляються подібні ситуації в житті? Прокоментуйте.

8. Прощання. Вправа «Подарунки».

Час: 15 хвилин.

Матеріали: аркуши паперу, олівці, коробочок або капелюх.

Імена всіх учасників пишуть на листочках і кладуть у коробку. Учасники витягують чиєсь ім'я (не своє). Ім надається час, щоби вигадати подарунок, який би вони подарували цій людині. Кожному надається можливість представити й подарувати уявний подарунок іншому учаснику тренінгу [6].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойчук Н.І., Грінчук Н.М., Зимівець Н.В., Лях Т.Л., Молочний В. В., Москвіна Н. А., Петрович В. С., Руда О. В., Румак О. М., Цюман Т. П. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція методичний посібник для виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми 9 клас. Видання друге. Київ, 2014. 164 с.

2. Гірник А. М. Розвиток лідерських якостей і комунікативної компетентності. Програма і методичні матеріали для проведення занять. Київ, 2016. 72 с.
3. Гірник А. М. Розвиток лідерських якостей і комунікативної компетентності. Програма і методичні матеріали для проведення занять. Київ, 2016. 72 с.
4. Ігри та вправи для тренінгів (зі скарбнички неформальної освіти). URL: <https://www.gurt.org.ua/articles/43009/> (дата звернення: 22.11.2021).
5. Програма соціально-психологічного тренінгу. URL: <https://cutt.ly/wYheOae> (дата звернення: 22.11.2021).

Методичний посібник

Автори-укладачі:

Коган Ольга Володимирівна,
Манукян Олена Анатоліївна,
Мирошниченко Олеся Ігорівна

**ПРАКТИКА ВЗАЄМОДІЇ
З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ
В ІНКЛЮЗИВНОМУ ПРОСТОРИ**

Дизайн та верстка Дмитро Жадан

Дизайн обкладинки Тетяна Буйновська

Літературний редактор та коректор Ольга Савенкова

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 5,58.
Підписано до друку 17.12.2021 р.
Наклад 105 прим. Зам. № 14/12

Видавець і виготовлювач:

ТОВ «ФОКСПРИНТ»

93113, м. Лисичанськ, вул. Ген. Потапенка, 244

Тел.: (095)330 44 20

www.foxprint.lg.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності

ДК № 5359 від 08.06.2017 р.